

BEFOLKNINGSFORHOLD I DE NORDISKE
LANDE I DET 18. AARHUNDREDE

ADOLPH JENSEN

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/nto/nto_3rk-PDF/nto_3rk_0043_87013.pdf

pdf genereret den : 24-1-2006

BEFOLKNINGSFORHOLD I DE NORDISKE LANDE I DET 18. AARHUNDREDE

AF ADOLPH JENSEN

ET Jubilæum, der er enestaaende i sin Art, kan fejres af de nordiske Landes Befolkningsstatistik. Det nøjagtige Tidspunkt for Jubilæet kan det — som det saa ofte er Tilfældet — være vanskeligt nok at bestemme, men jeg skulde mene, at Aaret 1935 med nogen Føje bør foretrækkes, idet der da foreligger Oplysninger i ubrudt Række om Antallet af Fødte og Døde hvert Aar gennem to Sekler for Danmark, Norge og Sverige, for største Delen af Perioden ogsaa for Finland. Kundskaben om de væsentligste demografiske Momenter rækker ikke for noget Land udenfor Norden blot tilnærmelsesvis saa langt tilbage i Tiden.

Det er dog ikke Ønsket om at markere Jubilæet, der har bevæget mig til at udarbejde nærværende Studie. Den direkte Tilskyndelse har jeg faaet ved Professor *Eli Heckschers* Artikel »En befolkningsstatistik från det adertonde århundradets första hälft« (Nationaløkonomisk Tidsskrift, 71. Bind, Tillægshæftet: Til Harald Westergaard 19. April 1933). Heckscher meddeler her en Række interessante Resultater af en Undersøgelse paa Grundlag af hidtil ubearbejdet Arkivmateriale vedrørende Antallet af Fødte og Døde i Sverige i Tiden fra 1721 til Tabelværkets Oprettelse i 1749. Med Rette fremhæver Forfatteren, at Betydningen af denne Undersøgelse først og fremmest er, at den belyser *l'ancien régime's* Befolkningssituation, Karakteren af Befolkningsudviklingen inden den store industrielle og agrariske Revolution i det 18. Aarhundrede, men han tilføjer, at Undersøgelsens Værdi fra et nordisk Synspunkt formentlig først og fremmest ligger i den Mulighed, der frembyder sig for Sammenligninger mellem de nordiske Lande indbyrdes.

Naar jeg nu forsøger at yde et beskedent Bidrag til Løsningen af den Opgave, der her er antydet, er det med den befriende Fornemmelse, en Skyldner føler, naar han langt om længe tager sig sammen til at betale gammel Gæld. Det maa nemlig erken-

des, at de Oplysninger om Antallet af Fødte, Døde og indgaaede Ægteskaber, der foreligger for Danmark for de 65 Aar 1735—1799, og som i delvis korrigeret Stand offentliggjordes i 1905 (Statistisk Tabelværk, 5. Række, Litra A, Nr. 5), ikke hidtil er blevet kommenterede i den Udstrækning, de har Krav paa.

Under Arbejdet med at sammenstille Tallene for Fødsels-, Dødeligheds- og Giftermaalshyppighed i de nordiske Lande i det 18. Aarhundrede blev det mig imidlertid klart, at disse Tal kun i ufuldkommen Grad kan give et Billede af Datidens demografiske Type. Paa flere Punkter har jeg derfor givet efter for Fristelsen til at bryde Arbejdets Plan ved at uddybe dette eller hint specielle Spørgsmaal. Materiale hertil er ganske overvejende laant fra den svenske Statistiks vidunderlig rige Skatkammer, hvoraf følger, at Resultaternes Gyldighed paa disse Punkter alene kan fastslaas for Sveriges Vedkommende. Dette gælder saaledes Beregningerne angaaende Alderskombinationen af Brudgom og Brud ved Ægteskabets Indgaaelse og Konstruktionen af, hvad jeg har kaldt en »Overlevelsestavle for Ægteskaber«. Endvidere gælder det naturligvis Verificeringen af *Peer Wargentins* Dødelighedstavle for Sverige-Finland ved Hjælp af Erfaringer for Sverige alene. Ved Valget af Emner for Sær-Undersøgelser har jeg iøvrigt især ladet mig lede af Ønsket om at finde Midler til at belyse de demografiske Foreteelsers Afhængighed af Svingninger i Befolkningens materielle Kaar. Dette Tema har jo, siden *William Farr* for snart Hundrede Aar siden offentliggjorde sin Undersøgelse over Kornprisernes Indflydelse paa Dødeligheden¹⁾, fundet talrige Dyrkere rundt om i forskellige Lande²⁾. For den Tid, der ligger forud for Aar 1800, synes Materialet til saadanne Undersøgelser imidlertid baade mere omfattende og mere sikkert i de nordiske Lande end andetsteds. Jeg har derfor anset det for Umagen værd, bl. a. ved Hjælp af Resultaterne af de svenske Høst-Bedømmelser og de danske Kapitelstakster, at søge at finde Udtryk for, hvorledes ikke blot Dødeligheden, men ogsaa Fødselshyppigheden reagerede overfor gode og slette Aar i Tiden før

¹⁾ *Will. Farr*: The Influence of Scarcities and of the High Prices of Wheat on the Mortality of the People of England. (Journal of the Statistical Society of London, vol. IX, 1846, S. 158 ff.)

²⁾ Herom kan bl. a. henvises til de bibliografiske Oplysninger i *Théodore Széls* Afhandling »Influence des conditions économiques sur le mouvement de la population eu égard spécialement à la Hongrie«. (Journal de la Société Hongroise de Statistique, 1933, S. 302 ff.)

Malthus. Hvad mit Arbejde, ved de hyppige Afvigelser fra den oprindelige Plan, har tabt i Henseende til Enhed og Fasthed i Opbygningen, opvejes forhaabentlig af nogen Landvinding med Hensyn til Erkendelsen af hvad det i Virkeligheden var der foregik.

For ikke at gøre Fremstillingen bredere end fornødent, har jeg indskrænket den talmæssige Dokumentation til det mindst mulige. Talrækker, som findes trykt andetsteds, har jeg saaledes ikke gengivet, og ved vidtløftige Beregninger er kun Metoden og Resultatet angivet, dette sidste i flere Tilfælde ved en Figur i Stedet for en Tabel.

FØDSLER, DØDSFALD OG GIFTERMAAL I DANMARK

Som foran nævnt, kan Oplysningerne om Antallet af Fødte og Døde saavel for Danmark og Norge som for Sverige følges tilbage til næsten samme Tidspunkt, for Danmark-Norge til 1735, for Sverige til 1736 og for begrænsede Omraader af sidstnævnte Land til 1721. Det vilde dog være urigtigt at slutte, at Trangen til Viden paa dette Omraade har givet sig praktisk Udslag i et samtidigt Paabud i alle tre Lande. For Danmarks og Norges Vedkommende ligger Oprindelsen til de aarlige Fødsels- og Dødslistes noget i det dunkle. Det siges i *C. Thestrups* »Danmarks og Norges Krigs-Armatur« (Side 344), at »her i Danmark fangede man først an med de Fødtes og Dødes Optegnelse Aar 1687, og da blev sligt begivet eller befalet af Politie-Mester *Rasch* i Kiøbenhavn, at alle Herritzfogder til ham skulle indsende saadanne Fortegnelser; men siden blev sligt Bispen og Præsterne befalet«. *Thestrup* angiver (som et Eksempel), at der i Danmark i 1689 fødtes 21 492 Børn og døde 18 071 Personer. Hvorledes det nu har sig med Kilden til denne Oplysning, er det dog utvivlsomt, at der tidligt har eksisteret et almindeligt Paabud om Optagelse af aarlige Lister over Fødte og Døde. Et saadant Paabud indskærpedes for Norges Vedkommende ved et Reskript af 1720, hvori det hedder, at »den Underretning om Fødte og Døde, som aarligen mod Nytaar fra Stifterne bør at indsendes, men som fra somme Stifter sent indkomme, herefter ufeilbarligen til rette Tid skal fremsendes«; det er saaledes ikke rigtigt, naar *Sverre Steen* angiver Aaret 1735 som det Tidspunkt, da man tog det første Skridt til at tilvejebringe en ordentlig Befolkningsstatistik i Danmark-Norge¹⁾. I

¹⁾ Det norske folks liv og historie gennem tidene, Bind VI, Oslo 1932, S. 153.

det danske Rigsarkiv findes der da ogsaa en paa Grundlag af Indberetninger fra Præsterne udarbejdet »General-Extract« for Aaret 1721, hvorefter der i dette Aar fødtes ca. 21 400 Børn og døde 19 100 Personer. Imidlertid har man ikke fundet tilsvarende Ekstrakter for de følgende 13 Aar, hvad enten dette nu skyldes, at Papirerne er gaaet tabt, eller at Indberetningerne har været saa mangelfulde, at man ikke har fundet det Umagen værd at sammendrage dem. For den sidstnævnte Forklaring taler, at det ved et Reskript af 1735 paany indskærpedes Biskopperne ved hvert Aars Udgang at indhente »tilforladelig Efterretning« om Døde og Fødte i Stiftet, og dernæst indsende deres »udførlige Forklaring herom til General-Land-Oeconomie og Commerce-Collegium«. — For Sveriges (og Finlands) Vedkommende synes Initiativet at være taget af Biskop *Erik Benzeli*us, som foranledigede, at det i 1736 paalagdes Konsistorierne at indsende Oplysninger om Antallet af Fødte og Døde i den 15aarige Periode 1721—35 og aarligt fra og med 1736.

Det Materiale til Belysning af Befolkningsforholdene i Danmark, der er benyttet i det følgende, er de Tal, der findes i det foran nævnte Tabelværk Side 88—89. Disse Tal har dog maattet korrigeres i flere Retninger. For det første har de maattet forøges med et beregnet Tillæg for Bornholm, hvorfra Oplysninger savnes i næsten alle General-Ekstrakterne. Dernæst har Tallene for Tiden før 1771 maattet formindskes, fordi General-Ekstrakterne indtil 1770 medindbefattede de ikke-danske Landsdele Ærø, Als og Tørning Lehn (som i gejstlig Henseende var underlagt Fyns og Ribe Stifter). Men selv efter disse Korrektioner er Tallene ikke fuldt brugbare for Formaalet, fordi det er uklart, hvad der skal forstås ved Udtrykkene »Fødte« og »Døde« i General-Ekstrakterne.

Medens de svenske Indberetninger fra Præsterne allerede fra og med 1749 gav særskilte Tal for levendefødte Børn (egentlig døbte Børn), dødfødte Børn og døde Personer¹⁾, blev der i Danmark først i 1775 anordnet en Skemaformular for Indberetningerne, og i denne fandtes der ikke nogen Rubrik for Dødfødte. Hvad enten dette nu skyldtes en Forglemmelse eller det er Udslag af den merkantilistiske Betragtning, at de Børn, der fødes uden Liv, er uden Interesse for Befolkningsstatistiken, da de hverken forøger eller formindsker Folkemængden, gav Udeladelsen Anledning til en Konfusion, som i nogen Grad forringer Værdien af

¹⁾ *E. Arosenius*: Bidrag till det svenska tabellverkets historia. Stockholm 1928, S. 37.

de Tal, der er overleveret os fra hin Tid. Det fik endda være, at man ikke har nogen Kundskab om Antallet af Dødfødte, ihvorvel dette Moment ikke er uvæsentligt som Led i det demografiske Tidsbillede. Men Ulykken er, at man ikke kan gaa ud fra, at de Dødfødte konsekvent er udeladt af Rubrikkerne for »Fødte« og »Døde«. *Marcus Rubin* synes ganske vist at forudsætte, at dette er Tilfældet, idet han ved en Beregning vedrørende Perioden 1769—1800 udtaler følgende: »Efter Fødsels- og Dødsangivelsernes Art paa hin Tid tror jeg, at man mindst maa forøge disse Tal med $\frac{1}{10}$, hvis man vil have Tal, der svarer til vor Tids for fødte og døde, inclusive dødfødte for begge¹⁾. Rubin regner altsaa med, at 6 Procent af de fødte Børn skulde være enten komne til Verden uden Liv eller døde før Daaben. I Betragtning af, at de Dødfødte i det første Tiaar af det 19. Aarhundrede udgjorde omtrent $4\frac{1}{2}$ Procent af samtlige Fødte, synes denne Antagelse ganske rimelig²⁾, men Rubin har utvivlsomt Uret i den Antagelse, at de 6 Procent hverken helt eller delvis blev registrerede. Det fremgaar nemlig af General-Ekstrakterne, at Præsterne i saa Henseende — i Mangel af en bestemt Instruks — fulgte forskellige Fremgangsmaader. I Reglen er vel Fødsels- og Dødslistenerne blevet affattet efter Kirkebogens Daabs- og Begravelsesfolier, hvoraf følger, for det første at Børn, der døde før Daaben, ikke blev talt med blandt de Fødte, og for det andet at de Dødfødte, som ikke begravedes paa Kirkegaarden, overhovedet ikke er blevet registrerede. Den første Fejl tør maaske anses som mindre væsentlig i Betragtning af, at Daab skulde finde Sted inden 8 Dage efter Fødselen. Hvor meget den sidste Fejl betyder, er det næppe muligt at danne sig nogen begrundet Mening om, men den Omstændighed, at de Indberetninger, som overhovedet indeholder Bemærkninger om Dødfødte, angiver Tal, der ligger saa lavt som ca. 2 Procent af samtlige Fødte, tyder paa, at en væsentlig Del forblev uregistrerede. Der kan imidlertid ikke være Tvivl om, at de Dødfødte, som begravedes paa Kirkegaarden, i Almindelighed er blevet registrerede og i Listerne inkluderet i Tallene for Døde. I Overensstemmelse med det Skøn, Bearbejderen af General-

¹⁾ *Marcus Rubin*: Folketal og Fødselshyppighed, historisk-statistisk belyst. Historisk Tidsskrift, 5. Række, III, S. 51.

²⁾ Dr. *Gustav Bang* fandt ved en Undersøgelse af Kirkebøgerne for 15 Sogne fra det 17. Aarhundrede en Dødfødselsprocent af 4,8. (»Kirkebogsstudier«, København 1906, S. 94). Se endvidere samme Forfatter: Historisk Tidsskrift, 7. R. II, S. 435.

Ekstrakterne (afdøde Dr. *Edv. Mackeprang*) udtaler i det foran nævnte Tabelværk, har jeg, for at neutralisere den sandsynlige Fejlregning af Dødfødte, formindsket Tallene for Døde i Tiden før og efter 1780 med henholdsvis 2 og 1 Procent af de respektive Tal for Fødte.

FOLKEMÆNGDEN

Selv om de saaledes korrigerede Tal for hvert Aars Levende-fødte, Døde og Giftermaal i sig selv er af betydelig Værdi til Belysning af Bevægelserne i Befolkningen i den lange Periode 1735—99, er det dog klart, at man først faar den fulde Nytte af Tallene, naar de kan stilles i Forhold til den paa hvert Tidspunkt tilstedeværende Folkemængde. I saa Henseende er Sverige og Finland jo saa heldigt stillede, at man dér har saa at sige sikkert Kendskab til Folkemængdens Størrelse Aar for Aar helt tilbage til 1749, resp. 1750. For Norge har man for det 18. Aarhundrede kun et enkelt Holdepunkt, nemlig Folketællingen i 1769. For Danmark har man de to Folketællinger 1769 og 1787, men disse er i denne Forbindelse af meget begrænset Værdi.

Der har tidligere været gjort forskellige Forsøg paa at bestemme Danmarks Folketal ved forskellige Tidspunkter i det 18. Aarhundrede. Saaledes foretog Professor *Will. Scharling* i sin Tid, med Udgangspunkt i Tallet ved Folketællingen 1801 (926 000) en Beregning til Korrigering af de officielle Resultater af Tællingerne i 1769 og 1787¹⁾.

Materialet til denne Beregning var de i forskellige Skrifter fra Slutningen af det 18. Aarhundrede meddelte, ikke korrigerede Fødsels- og Dødstal. Efter disse skulde der fra Midten af 1769 til Midten af 1787 have været et Fødselsoverskud af 23 000, og fra Midten af 1787 til Udgangen af Aar 1800 et Fødselsoverskud af 53 000. Scharling antager imidlertid, at der i de to Perioder har været Overskudsindvandring paa henholdsvis 7000 og 8000, hvorved han naar til, at Folkemængden i 1769 og 1787 var henholdsvis 835 000 og 865 000, medens Tællingsresultaterne kun var henholdsvis 786 000 og 840 000.

Der er ved denne Beregning det ejendommelige, at Resultaterne sandsynligvis ligger meget nær ved det rigtige, uagtet Forudsætningerne i hvert Fald paa ét væsentligt Punkt — og formentlig paa to — er forkerte.

¹⁾ Supplementsbindet til »Danmarks Statistik«, S. 80.

Efter de nu korrigerede Fødsels- og Dødslistes var Fødsels-overskudet i begge Perioder adskilligt større end af Scharling forudsat, nemlig henholdsvis 29 000 (imod 23 000) og 59 000 (imod 53 000), altsaa for begge Perioder tilsammen 12 000 større. Scharling giver ikke nogen egentlig Begrundelse for det Vandringsoverskud paa 15 000, hvormed han regner, og det er vel tvivlsomt, om han vilde have forudsat noget Vandringsoverskud, hvis han havde haft de korrigerede Fødsels- og Dødstal til Raadighed. Her er jo et Omraade, hvor al Viden glipper, og hvor det ikke er muligt at give Gisningerne talmæssig Valør. Dette gælder f. Eks. *Marcus Rubins* Betragtninger, naar han siger: »At der har fundet Overskudsindvandring Sted paa hin Tid, er altsaa givet, og jeg antager, at den endog har været ret betydelig. Man huske, at her er Spørgsmaal om det egentlige Danmark, Hovedlandet baade for Norge og Hertugdømmerne. Indvandringen har saa at sige været politisk og territorielt bestemt, i hvert Fald hvor der var Tale om Militær fra Hertugdømmerne, studerende fra Norge og lignende Samfundsgrupper. Men den har ogsaa omfattet Haandværkssvende fra Tyskland, Tyende fra Sverige, udenlandske Søfolk o. s. fr.«¹⁾ Dette er naturligvis rigtigt, men hvor meget betød denne Indvandring? Og i hvilket Omfang blev den opvejet ved Udvandring eller ved Tilbagevandring af slesvigske og holstenske Officerer og Underofficerer, norske studerende, svenske Tjenestefolk og fremmede Sømænd? Heller ikke Rubin kendte de korrigerede Fødsels- og Dødstal, og naar han siger, at det »altsaa« er givet, at der fandt Overskudsindvandring Sted, er det i umiddelbar Tilknytning til en Gengivelse af Scharlings Beregninger.

Jeg mener derfor, at det er rimeligt — ja i Virkeligheden den eneste forsvarlige — at gaa ud fra, at Ind- og Udvandring i det store og hele har holdt hinanden i Ligevægt i Tiden fra 1769 til 1801, ligesom Tilfældet var i den følgende Periode op til 1840. En Sammenstilling af Resultaterne af Scharlings og min Beregning er givet nedenfor:

	Scharlings Beregning	Min Beregning
Folketal $\frac{1}{7}$ 1769	835 000	838 000
Fødselsoverskud 1769—87	23 000	29 000
Indvandringsoverskud 1769—87	7 000	»
Folketal $\frac{1}{7}$ 1787.....	865 000	867 000
Fødselsoverskud 1787—1800	53 000	59 000
Indvandringsoverskud 1787—1800	8 000	»
Folketal $\frac{1}{2}$ 1801.....	926 000	926 000

¹⁾ *Marcus Rubin*, anf. St., S. 47.

Er det nu rimeligt at antage, at Folketællingen 1769 har givet et Tal, der er 52 000 lavere end det virkelige? Ved Bedømmelsen heraf maa følgende tages i Betragtning.

Det er givet, at Tællingen var ufuldstændig, idet en ikke helt ubetydelig Klasse af Befolkningen efter Reglerne udtrykkelig var undtaget fra Registreringen, nemlig »de udi Tieneste værende Gevorbene Ryttere, Dragoner og Soldater, samt de ved de nationale saavel som gevorbne Regimenter staaende Under-Officerer og Tambourer, for deres egne Persohner«¹⁾, medens derimod de paagældendes Hustruer og Børn skulde medregnes. Hvor mange Personer der saaledes principielt er holdt udenfor Tællingen, kan ikke oplyses nøjagtigt. Naar A. F. Bergsøe anslaa Tallet til 30 000²⁾, er dette sikkert alt for stort. Ved Tællingen i 1787 opgjordes nemlig Antallet af Militærpersoner med deres Familiemedlemmer til 30 108, hvoraf ca. 17 000 kan antages at have været Hustruer og Børn. Da Militæretaten næppe kan antages at have været væsentlig større i 1769 end i 1787, kan Antallet af de ved førstnævnte Tælling principielt udeladte Personer ikke ansættes højere end til ca. 13 000. Herved forhøjes Tællingens Tal fra 786 000 til 799 000, og Afstanden til det paa Grundlag af Fødselsoverskudet beregnede Tal reduceres til 39 000. Spørgsmaalet bliver derefter, om det kan antages, at lidt over $4\frac{1}{2}$ Procent af det virkelige Folketal er undsluppet Tællingen.

En Folketælling er selv i vor Tid og i et højt udviklet Kulturland en Foranstaltning, hvis nøjagtige Gennemførelse møder store Vanskeligheder. Det er ikke helt urigtigt, naar det er blevet sagt, at det er lettere at tælle Svin eller Frugttræer end at tælle Mennesker. Men er Vanskelighederne og Fejlkilderne store nutildags, da man har halvandet Hundrede Aars Erfaring at støtte sig til, og da man raader over et fortrinligt administrativt Apparat, hvad da i Folketællingernes Barndom, da man i enhver Henseende maatte famle sig frem! Tællingsapparatet i 1769 var meget primitivt; der var ikke nogen »navnlig« Registrering af hver enkelt Person, men det var overladt Købstædernes Magistrater og Præsterne paa Landet at opstille en Tabel for hver Købstad, resp. Sogn, uden at der var givet nogen nærmere Anvisning om Fremgangsmaaden ved Tilvejebringelsen af de dertil nødvendige Oplysninger. Det

¹⁾ »Der Himmel weis, aus welcher Staatspolitik«, siger Gaspari. (Materialien zur Statistik der dänischen Staaten, 2. Bd., S. 2).

²⁾ A. F. Bergsøe: Den danske Stats Statistik, 1. Bind, S. 446; jfr. Statistisk Tabelværk, Første Hæfte (1835), S. VII.

er klart, at denne Maade at tælle paa giver et stort Spillerum for Forbigaaelser. Hvilken Rolle det har spillet, at Tællingen fandt Sted paa en Aarstid (15. August), da mange Personer var borte fra Hjemmet paa Rejser eller i Søfart, er det vanskeligt at skønne over. Ganske vist var det paa Skemaerne angivet, at man skulde medregne »Søfarende og Fiskere, der med Tilladelse ere i Fahrten« og »de i dette Sogn hiemme hørende, som med Pasz paa nogen Tiid ere paa udenrigs Reiser«, men den Omstændighed, at Antallet af gifte Kvinder viste sig langt større end Antallet af gifte Mænd, tyder dog paa, at mange Mænd paa Grund af Fraværelse fra Hjemmet ikke er blevet medtaget ved Tællingen. Endelig har den Mistænksomhed hos Befolkningen, der overalt i Verden har avlet en vis Tilbøjelighed til at unddrage sig Registrering ved de første Folketællinger, utvivlsomt gjort sig særlig stærkt gældende i Danmark i 1769. Der var nemlig faa Aar før (1762) paalagt en Kopskat, som med visse Undtagelser opkrævedes af Personer over 12 Aar. Det er da rimeligt at antage, at Almuen har næret Frygt for, at Folketællingen skulde benyttes som Grundlag for nye Skattepaalæg, og at mange Familiefædre af den Grund har angivet Størrelsen af deres Familie mindre, end den virkelig var. Naar alt dette tages i Betragtning, synes der ikke at være noget urimeligt i den Antagelse, at Danmarks Folkemængde i 1769 var et halvt Hundrede Tusinde større end det af Tællingen fremgaaede Tal for Civilbefolkningen. Til Gunst for denne Antagelse taler det yderligere, at der i *Gasparis* »Materialien zur Statistik der dänischen Staaten« (1786) findes en i metodisk Henseende ikke uinteressant Beregning, hvorefter Folketallet i 1769 skulde ligge i Nærheden af 835 000, altsaa kun 3000 mindre end efter min Beregning.

Hvis det er rigtigt, at Danmarks Folketal i 1769 var 838 000, og hvis Ind- og Udvandring har holdt hinanden i Ligevægt i de 18 Aar 1769—87, skulde Folketallet ved den 2den Tælling den 1. Juli 1787 være ca. 867 000. Dette Tal ligger godt 3 Procent højere end Folketællingsresultatet 840 000.

En Del af de Betragtninger, der er anført foran om den sandsynlige Ufuldstændighed af den første Folketælling, kan ogsaa gøres gældende overfor Tællingen 1787. Denne sidste var ganske vist en »navnlig« Tælling, saaledes at hver Person opførtes for sig, men det skete paa Landet paa den Maade, at Befolkningen mødte op hos Præsten og afgav de fornødne Forklaringer, idet det nærmere Arrangement var foreskrevet saaledes, at Præsterne fra

Prædikestolen skulde »indkalde at møde for sig den næstkomende 1ste Julii Huusfædrene fra saamange Byer og Gaarde eller Huuse, hvis Indvaanere han anseer paa den Dag at kunne faa optalt, for at angive de Personer, som opholde sig i deres Gaarde eller Huuse og maa Præsten saaledes, efter foregaaende Bekiendtgjørelse fra Prædikestolen, paa hver af de efterfølgende Søndage fortsætte Tællingen, indtil samtlige Sognets Indvaanere ere optalte« Det vil ses, at Tællingens større eller mindre Fuldstændighed bl. a. beroede paa, i hvilken Grad Husfædrene efterkom Opfordringen fra Prædikestolen til at indfinde sig i Præstegaarden, og paa den Energi, hvormed Præsten eftersporede og tvang de mindre villige til at møde op og lade sig selv og deres Husstand registrere. Dette kunde allerede have sine Vanskeligheder overfor den fastboende Befolkning, men foruden denne fandtes der paa hin Tid en stor Mængde omstrejfende Mennesker, som det næppe har været muligt at faa ind i Tællingslisterne blot tilnærmelsesvis fuldstændigt. *J. D. W. Westenholtz* (»Om Folkemængden i Bondestanden«) anfører en Beregning, hvorefter Antallet af omvandrende Tiggere i 1780erne anslaas til over 60 000. Selv om dette skulde være overdrevet, kan det dog meget vel tænkes, at det Antal »løse Fugle«, der er undsluppet Tællingen, beløber sig til adskillige Tusinder.

Jeg maa nu omtale et svagt Punkt. Det vil erindres, at jeg har beregnet Folketallene for 1769 og 1787 ved at regne tilbage fra Folketallet i 1801. Paa denne Maade har jeg korrigeret Resultaterne af de to første Folketællinger, og jeg har skønnet, at Omstændighederne ikke taler imod Sandsynligheden af denne Korrektion. Men hvad nu med det Folketal for 1801, som er det faste Punkt i Beregningen? Tør man gaa ud fra, at den tredje danske Folketælling var fuldstændig, medens man mistænkeliggør de to første? Metoden var i 1801 i det store og hele den samme som i 1787, men der var dog den væsentlige Forskel, at Tællingstidspunktet blev forandret til 1. Februar, fordi man havde erkendt de Ulemper, der fulgte med en Sommertælling. Selv om der selvfølgelig ikke kan tilvejebringes Bevis for Fuldstændigheden af Tællingen i 1801, tør man dog gaa ud fra, at baade den forandrede Aarstid (der spiller en Rolle baade med Hensyn til Søfolk, Rejsende og Tiggere) og den større Erfaring, man havde med Hensyn til Listernes Udfyldning, gav denne Tælling langt bedre Betingelser for Fuldstændighed end dens Forgængere. Hertil kommer, at Befolkningen nu havde gjort den Erfaring, at Folketællingerne ikke

havde noget med Skattepaaligning at gøre, og at man saaledes ikke havde noget at risikere ved at lade sig tælle. Endelig er min oprindelige Betænkelse ved at benytte Folketællingsresultatet af 1801 som fast Udgangspunkt for Beregningerne blevet afsvækket derved, at jeg hverken i den samtidige eller i den senere Litteratur har fundet nogen Antydning af, at denne Tælling ikke skulde være praktisk talt fuldstændig.

Hvis den Antagelse, at Ind- og Udvandring i det store og hele har ophævet hinanden i Perioden 1769—1801, er forsvarlig, synes det lidet betænkeligt at fastholde den samme Forudsætning ogsaa overfor Tidsrummet 1735—69. Det er ikke rimeligt, at Indvandring af nogen Betydning har fundet Sted i en Tid, der gennemgaaende karakteriseres ved Stilstand i Industrien og trykkede Forhold i Landbruget. Og hvad Udvandringen angaar, finder vi ganske vist allerede i Indledningen til Forordningen af 4. Februar 1733 om Indførelsen af Stavnsbaandet en Udtalelse om, at den Frihed, som Bønderkarlene havde faaet ved Land-Milicens Afskaffelse, blev misbrugt, »idet de lade Agerdyrkningen fare og største Delen sig ud af Landet har forføiet og endnu daglig derfra undvige«. Ordene »ud af Landet« sigter dog maaske ikke saa meget til egentlig Udvandring som til den Flytning fra Jyllands mindre frugtbare Egne til Sjælland, som utvivlsomt havde fundet Sted i den foregaaende Tid. Men rent bortset herfra gør det overdrevne Udtryk »største Delen« Udtalelsen saa mistænkelig, at der næppe kan tillægges den synderlig Vægt. Talmæssige Angivelser af »Rømningernes« Omfang findes sjældent, men *Erich Pontoppidan* udtaler dog, at »aarligen nogle Tusinder gaae ud i Hollandsk og Engelsk Tieneste, foruden nogle Tusinde, som bruges paa Nationens Kopfardie-Skibe¹⁾. Selve Formen for denne Angivelse røber imidlertid dens lidet tilforladelige Karakter, og Pontoppidans »nogle Tusinde« kan næppe vurderes højere end f. Eks. *Thestrups* Angivelse, naar han siger, at »den store Desertion, som aarlig skeer, er større end de fleste kand tænke eller forestille sig; thi jeg veed af egen Erfarenhed, at det var umueligt for Hollænderne, at bringe deres Grønlandsfarer eller Sildbysser i Søen aarlig, om de ey dertil havde Danske og Norske Folk²⁾).

Selv om man imidlertid for Danmark vilde regne med et Befolkningstab ved Vandring, svarende til det der fandt Sted i Sverige fra 1749 til 1769 (gennemsnitlig aarlig 0.6 Promille af Folke-

¹⁾ Danske Atlas, tom. I, S. 162.

²⁾ C. Thestrup: Danmarks og Norges Krigs-Armatur. Kiøbenhavn 1756, S. 321.

tallet), vilde Billedet af Befolkningens Bevægelser gennem Fødsler og Dødsfald kun ændres i saa uvæsentlig Grad, at jeg uden Betænkelighed har valgt at bortse fra Ind- og Udvandring ogsaa i Tiden før 1769¹⁾.

Da der i Tiden 1735—69 var et Fødselsoverskud af 63 000, bliver det beregnede Folketal for Midten af Aaret 1735 ca. 775 000.

Resultaterne af de forskellige Tællinger og Beregninger vedrørende hele Perioden 1735—1801 er sammenstillede i nedenstaaende Oversigt:

	Aar 1735	Aar 1769	Aar 1787	Aar 1801
Folketælling	—	786 000 ²⁾	840 000	926 000
Gaspari ³⁾	—	836 000	—	—
Scharling I ⁴⁾	782 000	825 000	853 000	—
Scharling II ⁴⁾	785 000	835 000	865 000	—
Min Beregning	775 000	838 000	867 000	—

I Norge blev der, ligesom i Danmark, holdt Folketælling i 1769 og 1801 (derimod ikke i 1787), og med Benyttelse af Resultaterne af disse Tællinger samt de aarlige Lister over Fødte og Døde har Norges statistiske Centralbyrå beregnet Folkemængden i Norge for hvert Aar tilbage til 1735. Ved disse Beregninger er man — bortset fra et Tillæg for de ved Tællingen 1769 forbigaaede aktive Militærpersoner — gaaet ud fra, at Folketællingsresultaterne var fuldstændige, og man har, for at faa Overensstemmelse mellem Folketællingerne og Fødselsoverskuddet, regnet med en mindre Overskudsudvandring i 1769—1801 og med en forholdsvis tilsvarende i 1735—69.

For Sveriges Vedkommende kan Folketallet nu efter Professor Heckschers foran omtalte Undersøgelse med nogenlunde Sikkerhed følges Aar for Aar tilbage til 1720. For Finland foreligger Oplysninger om Folketal samt Fødte og Døde for hvert Aar siden 1750. Det af de nordiske Lande, for hvilket paalidelige Oplysninger om Folkemængden rækker længst tilbage i Tiden, er Island, hvor der allerede i 1703 blev foretaget en almindelig Folketælling.

¹⁾ Professor *Heckscher* er ligeledes i sine Beregninger vedrørende Sverige i Perioden 1721—49 gaaet ud fra, at Ind- og Udvandring har holdt hinanden i Ligevægt.

²⁾ »Materialien«, 2. Bd. S. 71.

³⁾ »Danmarks Statistik«, 1. Bd. S. 416.

⁴⁾ Supplementsbindet til »Danmarks Statistik«, S. 82.

⁵⁾ + Militær.

Til Orientering med Hensyn til Folkemængdens Vækst i det 18. Aarhundrede i de 5 nordiske Lande tjener nedenstaaende Tal (Folkemængde i Tusinder):

Ved Udgangen af Aaret	Danmark	Island	Norge	Sverige	Finland
1703.....	—	51	—	—	—
1720.....	—	—	—	(1441)	—
1735.....	777	—	610	1703	—
1750.....	806	—	624	1781	422
1775.....	843	46 ¹⁾	735	2021	610
1800.....	927	47	881	2352	833

Dette er et meget broget Billede. Yderpunkterne dannes af Island, hvis Folkemængde var mindre ved Slutningen end ved Begyndelsen af Aarhundredet, og Finland, som i de 50 Aar 1750—1800 næsten fordoblede sit Folketal. Med Hensyn til Sverige skal det bemærkes, at det anførte Folketal for Aaret 1720 er fremgaaet af en Beregning paa Grundlag af Fødsels- og Dødslistes fra en mindre Del af Landet, hvorfor Tallet maa betragtes som usikkert, et Punkt jeg senere skal komme tilbage til. Iøvrigt vil det ses, at medens baade Sveriges og Norges Folkemængde i Tiden fra 1735 til 1800 forøgedes med omkring to Femtedele, udgjorde Forøgelsen for Danmarks Vedkommende i samme Tidsrum kun en Femtedel. Nu er jo hverken den ene eller den anden af disse Tilvækstrater betydelig, naar man ser dem i Forhold til Erfaringerne fra den følgende Tid, men det Faktum, at Sveriges og Norges Befolkningsforøgelse var forholdsvis dobbelt saa stærk som Danmarks, tyder dog paa Tilstedeværelsen af visse Forskelligheder i Landenes Demografi i det 18. Aarhundrede, Forskelligheder som det bl. a. er denne Studies Formaal at efterspore.

FØDSELS-, DØDELIGHEDS- OG GIFTERMAALSHYPPIGHED

De korrigerede Tal for Folkemængde, Giftermaal, Fødte og Døde i Danmark muliggør det nu at komplettere det Materiale, der allerede foreligger for de øvrige nordiske Lande. For hvert Aar i Perioden 1735—1800 har jeg beregnet Promilletallet for Levendefødte og Døde i Forhold til Folkemængden ved Midten af Aaret. Oplysningerne om det aarlige Antal Giftermaal rækker for Danmarks Vedkommende ikke længere tilbage end til 1775,

¹⁾ Aar 1769.

og Giftermaalskvoter har derfor kun kunnet beregnes fra dette Tidspunkt. De paagældende Promilletal for Danmark fremgaar af nedenstaaende Tabel. Tilsvarende Tal, saa langt de i de enkelte Lande rækker tilbage, findes for Norges Vedkommende i »Statistiske oversikter 1926, utgitt av Det statistiske Centralbyrå«, for Sverige og Finland lettest tilgængeligt i de paagældende Landes statistiske Aarbøger, for Sverige før 1749 i *Heckschers* foran nævnte Afhandling.

Aar	Pr. 1000 Indb.		Aar	Pr. 1000 Indb.		
	Levende-fødte	Døde		Levende-fødte	Døde	Gifter-maal
1735.....	30.4	22.2	1768.....	30.8	26.0	—
1736.....	29.7	29.0	1769.....	32.0	28.9	—
1737.....	29.2	31.9	1770.....	32.7	29.6	—
1738.....	31.0	28.0	1771.....	30.5	30.5	—
1739.....	30.9	27.2	1772.....	27.8	33.7	—
1740.....	30.3	30.5	1773.....	28.1	36.6	—
1741.....	28.7	31.1	1774.....	32.1	22.2	—
1742.....	29.1	29.2	1775.....	32.6	26.6	8.8
1743.....	30.6	26.9	1776.....	31.5	26.6	9.1
1744.....	32.2	22.6	1777.....	31.6	28.2	9.2
1745.....	31.6	23.3	1778.....	32.0	27.0	9.0
1746.....	30.8	26.2	1779.....	32.2	32.9	8.7
1747.....	30.3	27.6	1780.....	33.6	26.1	8.8
1748.....	31.2	32.2	1781.....	32.3	28.6	8.8
1749.....	31.0	28.6	1782.....	30.5	28.8	8.7
1750.....	30.9	28.2	1783.....	29.8	24.5	9.4
1751.....	32.6	27.7	1784.....	29.2	29.0	7.7
1752.....	31.7	25.0	1785.....	29.2	28.0	8.0
1753.....	31.4	25.7	1786.....	29.4	32.5	8.2
1754.....	32.1	26.6	1787.....	28.1	28.9	8.1
1755.....	32.3	29.5	1788.....	30.2	27.2	8.3
1756.....	32.1	32.6	1789.....	29.6	25.6	8.0
1757.....	31.4	29.3	1790.....	29.2	22.4	8.5
1758.....	29.5	32.2	1791.....	30.4	26.2	9.0
1759.....	28.5	29.0	1792.....	32.9	25.0	9.6
1760.....	31.5	29.0	1793.....	31.1	24.8	9.0
1761.....	30.4	24.8	1794.....	31.0	28.1	8.6
1762.....	30.8	30.1	1795.....	30.6	25.6	8.5
1763.....	30.0	39.7	1796.....	30.2	24.4	8.9
1764.....	31.5	32.4	1797.....	31.8	24.5	9.8
1765.....	31.2	29.0	1798.....	32.7	25.9	9.9
1766.....	32.3	28.1	1799.....	32.7	28.0	9.2
1767.....	31.8	27.6	1800.....	29.9	28.5	9.4

Hermed er vi kommen igennem Udenværkerne til vor Under-søgelse. Forinden vi imidlertid gaar ind paa Enkeltheder, skal der, til foreløbig Orientering, anføres nedenstaaende Gennemsnits-tal for Perioderne 1736—1800, 1751—1800 og 1775—1800:

	Gennemsnitlig aarlig pr. 1000 Indbyggere			
	Giftermaal	Levendefødte	Døde	Fødselsoverskud
<i>1736—1800:</i>				
Danmark	—	30.9	28.2	2.7
Norge	—	31.9	26.0	7.9
Sverige	—	33.6	28.1	5.5
Finland	—	—	—	—
<i>1751—1800:</i>				
Danmark	—	31.0	28.2	2.8
Norge	—	32.4	25.0	7.4
Sverige	8.5	33.6	27.4	6.2
Finland	8.6	41.3	28.1	13.2
<i>1775—1800:</i>				
Danmark	8.8	30.9	27.0	3.9
Norge	—	31.5	23.6	7.9
Sverige	8.5	33.1	26.2	6.9
Finland	8.5	39.9	27.6	12.3

ÆGTESKABER

Tallene i ovenstaaende Tabel viser, at Giftermaalshyppigheden i Danmark, Sverige og Finland i det 18. Aarhundrede laa omkring $8\frac{1}{2}$ Promille af Folketallet eller lidt derover. Til Sammenligning tjener, at de tilsvarende Tal for Tiaaret 1921—30 var for Danmark 7.8, for Sverige 6.5 og for Finland 6.7 Promille, altsaa i alle tre Lande en betydelig mindre Brøk end i det 18. Aarhundrede.

Forskellen mellem før og nu er imidlertid i Virkeligheden langt større, end de summariske Giftermaalskvoter angiver. Befolkningens Sammensætning var nemlig en ganske anden i det 18. Aarhundrede, end den er nu. Den var anderledes sammensat baade i Henseende til Køn, Alder og ægteskabelig Stilling, hvilket medførte, at der i det 18. Aarhundrede fandtes forholdsvis færre giftemodne Personer end nu. For Sveriges Vedkommende kan det konstateres, at de giftemodne Mænd (Ungkarle mellem 20 og 50 Aar og forhen gifte Mænd under 65 Aar) udgjorde ca. 16 Procent af den hele mandlige Befolkning, medens det tilsvarende Procenttal nu (1921—30) er ca. 22. For Kvinderne er Forskellen mindre: i det 18. Aarhundrede udgjorde de giftemodne Kvinder (Piger mellem 20 og 45 Aar og forhen gifte Kvinder under 55 Aar) ca. 16 Procent af den hele kvindelige Befolkning imod ca. 19 Procent nu.

Hvis man nu stiller det aarlige Antal Giftermaal i Forhold til Antallet af giftemodne indenfor hver af de nævnte 4 Grupper, finder man følgende Forholdstal:

	Aarligt Antal Giftermaal pr. 1000 i hver Gruppe	
	18. Aarh.	1921—30
Ungkarle 20—50 Aar	100	61
Forhen gifte Mænd under 65 Aar.....	212	55
Tils. giftemodne Mænd....	111	60
Piger 20—45 Aar	104	73
Forhen gifte Kvinder under 55 Aar.....	71	25
Tils. giftemodne Kvinder....	98	68

Vi saa før, at den summariske Giftermaalskvota (det aarlige Antal Giftermaal pr. 1000 Indbyggere) sank fra 8.5 i det 18. Aarhundrede til 6.5 nu, altsaa en Nedgang til tre Fjerdedele; de ovenstaaende Tal viser os, at den specifikke Giftermaalsfrekvens er sunket for Mændene fra 111 til 60 pr. 1000 og for Kvinderne fra 98 til 68 pr. 1000, d. v. s. at giftemodne Mænds Sandsynlighed for at blive gift i Løbet af et Aar nu ikke er meget mere end halvt saa stor som i det 18. Aarhundrede, og for Kvindernes Vedkommende paa det nærmeste syv Tiendedele saa stor.

En videre Indtrængen i Emnet vanskeliggøres derved, at der end ikke i den svenske Statistik findes direkte Oplysninger om de ægteviede Personers Alder ved Vielsen. Denne Mangel har *Gustav Sundbärg* forsøgt i nogen Grad at afhjælpe ved Beregning. For at skaffe sig en Forestilling om Aldersfordelingen af de viede Kvinder ved Ægteskabets Stiftelse gik Sundbärg ud fra, at Forholdet mellem Antallet af fødende gifte Kvinder i en vis Alder og Antallet af viede Kvinder i samme Alder maa være nogenlunde konstant, naar man regner med længere Perioder, hvor der ikke er sket større Forandringer i Giftermaalsalderen. Heri har Sundbärg utvivlsomt Ret, men de Resultater han kom til, er næppe rigtige, fordi Forudsætningen om, at Giftermaalsalderen ikke forandrede sig væsentlig, ikke holder Stik.

Efter Sundbärgs Beregninger (med Benyttelse af de viede Kvinders Aldersfordeling i Tiaaret 1831—40, det første Tidsrum, for hvilket man har direkte Oplysning herom) skulde ca. 51 pCt. af de viede Kvinder i det 18. Aarhundredes Sverige have været under 25 Aar, 37 pCt. mellem 25—35 Aar, 10 pCt. 35—50 Aar og 2 pCt. 50 Aar eller derover¹⁾).

¹⁾ Statistisk tidskrift. 1907, S. 190.

Sundbärg betegner sin Beregning som »ganska ytlig«, og en nærmere Undersøgelse viser da ogsaa, at Resultatet ikke er forneligt med de Tal vedrørende den gifte Befolknings Aldersfordeling, som Sundbärg selv har beregnet paa langt mere sikkert Grundlag¹⁾.

Jeg har søgt at løse Opgaven paa en anden Maade, nemlig ved at gaa ud fra de nys nævnte Tal og saa at sige regne tilbage under Hensyntagen til den beregnede gennemsnitlige Dødelighed for gifte Mænd og gifte Kvinder i hver Aldersgruppe²⁾. Ad denne Vej har jeg efter en Række Eksperimenter fundet følgende Aldersfordeling for Brudgomme og Brude:

	Viede Mænd %	Viede Kvinder %
15—20 Aar.....	—	8
20—25 —	24	33
25—30 —	38	30
30—35 —	20	14
35—40 —	8	6
40—45 —	4	4
45—50 —	3	3
50— —	3	2
	100	100

Paa Grundlag af disse Tal har jeg beregnet, hvorledes 10 000 samtidig indgaaede Ægteskaber i Sverige i 2den Halvdel af det 18. Aarhundrede efterhaanden opløstes ved Mandens eller Hustruens Død. (Den i hin Tid forholdsvis uvæsentlige Indflydelse af Ægteskabsopløsning ved Skilsmisse har jeg set bort fra). Resultatet af denne Beregning af hvad man kunde kalde en »Overlevelsestavle for Ægteskaber« er gengivet i omstaaende Tabels 1ste Kolonne. Til Sammenligning er i 2den Kolonne angivet, hvorledes 10 000 Ægteskaber, der stiftedes i Danmark i 1921—25, vilde udslukkes, hvis der ikke var Skilsmisser og under Forudsætning af samme Dødelighed i Fremtiden som i 1921—25.

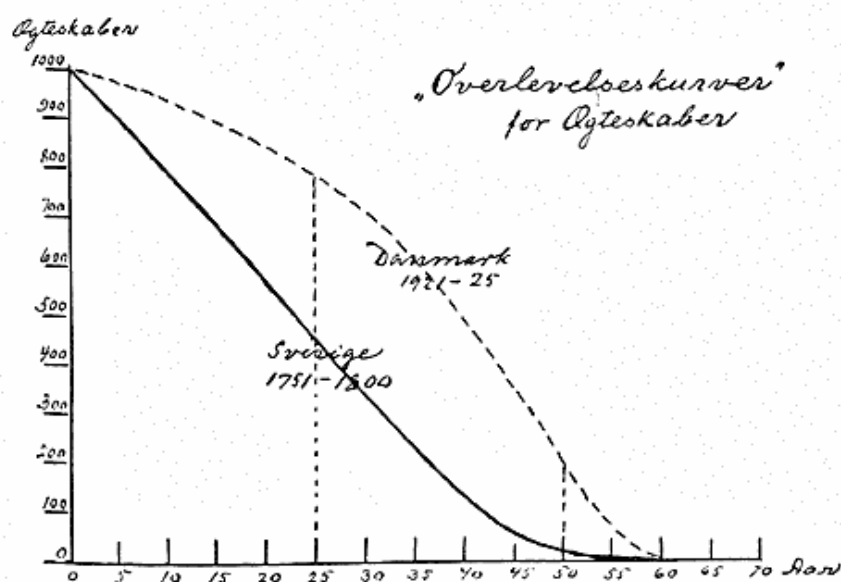
Grafisk er Forholdet illustreret ved Figur 1 (Side 18), hvor den fuldt optrukne Kurve refererer sig til Sverige i det 18. Aarhundrede, den stiplede Kurve til Danmark i Nutiden. Forinden vi imidlertid gaar over til at se, hvad disse Kurver lærer os, skal vi undersøge, i hvilken Grad den benyttede Aldersfordeling af de viede Mænd og Kvinder i det 18. Aarhundrede falder i Traad med den for hin Tid typiske Aldersfordeling af gifte Mænd og Kvinder.

¹⁾ Statistisk tidskrift 1906, S. 242 og 254.

²⁾ Statistisk tidskrift 1909, S. 261 og Bevolkerungsstatistik Schwedens, S. 146. Nationalekonomisk Tidsskrift. LXXIII.

Tilbageværende af 10 000 samtidig indgaaede Ægteskaber		
Efter Forløbet af	Sverige 1751—1800	Danmark 1921—25
0 Aar.....	10 000	10 000
5 —	8 947	9 683
10 —	7 881	9 323
15 —	6 767	8 909
20 —	5 616	8 406
25 —	4 466	7 794
30 —	3 345	7 013
35 —	2 264	6 023
40 —	1 280	4 793
45 —	523	3 363
50 —	113	1 872
55 —	5	669
60 —	»	86
65 —	»	»

Vi spørger da først: hvorledes vilde den gifte Befolkning fordele sig efter Alder, hvis der hvert Aar blev indgaaet det samme Antal Ægteskaber med den Aldersfordeling (og Alderskombination) af Brudgomme og Brude, hvormed vi har regnet? Vi gaar altsaa foreløbig ud fra, at Befolkningen har været stationær, for saa vidt angaar Ægteskabsstiftelse.

Figur 1. »Overlevelseskurver« for Ægteskaber.

De to Kurver viser, hvorledes et Antal samtidig stiftede Ægteskaber (1000) efterhaanden udtyndedes derved, at Ægteskaber opløstes ved Mandens eller Hustruens Død. Forudsætning: Ægtefællernes Alderskombination ved Vielsen og Dødelighed som i Sverige 1751—1800 og i Danmark 1921—25.

Da vi af praktiske Grunde er afskaaret fra at regne med eet-aarige Aldersklasser, maa vi sikre os, at Brudgommenes og Brudenens Aldersfordeling indenfor Femaarsgrupperne ikke spiller os et Puds. Undersøgelser paa Grundlag af Erfaringer fra senere Tider viser imidlertid, at dette Forhold er af underordnet Betydning for alle Femaarsgrupper undtagen for følgende tre: Brudgomme i Alderen 20—25 Aar og Brude i Alderen 15—20 og 20—25 Aar. Tallene for disse Grupper bør ved Beregningen reduceres til henholdsvis 70, 49 og 87 Procent, saaledes at de paagældende Grupper faar en tilsvarende reduceret Vægt.

Det Resultat, vi naar til ved denne Beregning, kan imidlertid ikke nøje dække den virkelige Aldersfordeling af gifte Mænd og Kvinder, fordi vor Forudsætning om stationær Giftermaalsbefolkning ikke holder Stik. Det aarlige Antal nye Giftermaal var i sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede som Helhed svagt stigende, saaledes at de til enhver Tid bestaaende Ægteskaber som Regel var fremgaaet af et noget større Antal Giftermaal end de samtidig bestaaende ældre Ægteskaber. Vi har derfor reduceret de fundne Tal i Overensstemmelse hermed ved at give hvert Femaarskuld af Giftermaal forskellig Vægt, fra 100 for det yngste, aftagende til 90 for det ældste.

Resultatet af Beregningen er nedenfor sammenstillet med den Aldersfordeling af gifte Mænd og Kvinder, der efter Sundbärgs Tal maa anses for at være typisk for Sverige i det 18. Aarhundredes sidste Halvdel (anført i Parentes):

Aldersfordelingen af gifte Personer		
	Mænd	Kvinder
15—20 Aar.....	— (—)	1 (1)
20—25 —	4 (3)	7 (6)
25—30 —	11 (11)	13 (12)
30—35 —	15 (14)	15 (15)
35—40 —	15 (15)	14 (15)
40—45 —	14 (13)	13 (13)
45—50 —	12 (12)	12 (11)
50— —	29 (32)	25 (27)
	100 (100)	100 (100)

Overensstemmelsen er formentlig tilstrækkelig til, at man tør gaa ud fra, at den benyttede Aldersfordeling af Brudgomme og Brude ikke afviger væsentlig fra den typiske Fordeling i hin Tid.

Efter denne Prøve skal vi gaa over til at se lidt nærmere paa Kurverne paa Fig. 1. De taler iøvrigt for sig selv. Man ser, hvor langt

hurtigere Døden udtyndede Ægteskaberne i det 18. Aarhundrede, end i vore Dage. Specielt vil man fæste Opmærksomheden ved de Linjer, der markerer, hvor stor en Del af Ægteskaberne der var tilbage efter 25 og 50 Aars Forløb. Medens Kurven for Danmark 1921—25 viser, at næsten de fire Femtedele af de viede Par kan vente at kunne holde Sølvbryllup, var dette i det 18. Aarhundredes Sverige kun Tilfældet for mindre end Halvdelen. Og med Hensyn til Guldbrøllup, som dog i vore Dage omtrent en Femtedel af de viede kan vente at fejre, var Udsigterne i det 18. Aarhundrede saa minimale, at kun 1 à 2 Procent naaede at kunne se tilbage paa 50 Aars ægteskabeligt Samliv.

Forskellen mellem før og nu træder maaske endnu stærkere frem, naar man — paa Grundlag af den Viden vi har vundet ved Beregningen af Overlevelsestavlen for Ægteskaber — foretager en Fordeling af Ægteskaberne efter deres Varighed; se nedenstaaende Forholdstal:

Ægteskabernes Varighed	Sverige 1751-1800 %	Danmark 1921-25 %
Indtil 5 Aar.....	10.5	3.2
5—10 —	10.7	3.6
11—15 —	11.1	4.2
16—20 —	11.5	5.0
21—25 —	11.5	6.1
26—30 —	11.2	7.8
31—35 —	10.8	9.9
36—40 —	9.8	12.3
41—45 —	7.6	14.3
46—50 —	4.1	14.9
51—55 —	1.1	12.0
56—60 —	0.1	5.8
61—65 —	»	0.9
	100.0	100.0

Hovedresultatet af denne Undersøgelse kan sammenfattes derhen, at medens den Vielsesalder og den Dødelighed, der er konstateret for Danmark 1921—25, naar der bortses fra Ægteskabsopløsninger ved Skilsmisse, betinger en gennemsnitlig Varighed af Ægteskaberne paa ca. 37 Aar, var Ægteskabernes Gennemsnitsvarighed i det 18. Aarhundredes Sverige kun lidt over to Tredjedele heraf, nemlig ca. 23 Aar. Denne Erkendelse er af ikke ringe Betydning, naar man vil danne sig et Billede af Ejendommelighederne i det 18. Aarhundredes Demografi.

Vi kan ikke forlade Omtalen af Ægteskabsforholdene uden at berøre Hyppigheden af Omgifte. Paa intet Punkt er Forskellen

mellem før og nu saa stor som her. I det 18. Aarhundredes Sverige havde en Femtedel af Brudgommene og en Ottendedel af Brudene været gift en eller flere Gange før. I Danmark 1921—25 var dette kun Tilfældet med henholdsvis en Tiendedel og en Seks-tendedel, og det uagtet det store Antal Skilsmitter har medført en ikke uvæsentlig Stigning i Antallet af Omgifte.

Sagen kan imidlertid ogsaa ses fra en anden Side. Af de Beregninger, jeg har foretaget for at naa frem til Overlevelsestavlen for Ægteskaber, fremgaar det, at af 10 000 samtidig indgaaede Ægteskaber i Sverige i det 18. Aarhundrede opløstes ca. 5400 ved Mandens Død. Dette Tal betegner altsaa Størrelsen af det »Materiale« til Kvinders Omgifte, der fremgik af 10 000 Giftermaal. For Nutiden (Danmark 1921—25) vil det tilsvarende Tal ligge omtrent ved 6100, naar de fraskilte Hustruer tages med i Betragtning. Aldersfordelingen af Omgifte-Materialet er imidlertid en ganske anden i vore Dage end i det 18. Aarhundrede: under 30 Aar 6 pCt. imod 10 pCt., under 40 Aar 15 imod 28, under 50 Aar 27 imod 51. Navnlig de sidste to Tal er her af Interesse, fordi Giftermaal af Kvinder over 50 Aar — selv i Omgifte — er forholdsvis faa. Uden at turde driste mig til at anføre flere Tal, fordi de foretagne Beregninger maa være i høj Grad usikre, maa jeg dog nævne, at min indgaaende Syslen med Emnet har givet mig det Indtryk, at Omgifte-Hyppigheden for Enker og fraskilte Hustruer i de yngre Aldersklasser endog er større nutildags end i det 18. Aarhundrede, medens det modsatte er Tilfældet for de ældre Aldersklassers Vedkommende, og i særlig Grad for de over 50aarige. Om det samme gælder for Mændene, har jeg ikke fundet fornødent at undersøge.

Til Belysning af Bevægelserne i Giftermaalshyppigheden har vi til Raadighed Tal, der angiver det aarlige Antal Giftermaal pr. 1000 Indbyggere, for Sveriges Vedkommende siden 1749, for Finland siden 1751 og for Danmark siden 1775. Hvad Norge angaar, begynder den ubrudte Række af Giftermaalstal først med Aar 1801, medens der dog tillige foreligger Oplysninger for hvert Aar i Perioderne 1770—83 og 1795—99. Betragter man disse Talrækker Side om Side, er det ikke vanskeligt at se, at Giftermaalshyppighedens Bevægelser op og ned i nogen Grad forløb paa ensartet Maade i de nordiske Lande. Da det er almindeligt anerkendt, at Giftermaalshyppigheden i Almindelighed indenfor kortere Perioder varierer i Takt med de økonomiske Livsvilkaar, tør vi af Tallenes Parallelbevægelse slutte, at de nordiske Lande — ogsaa

saa langt tilbage som i 2den Halvdel af det 18. Aarhundrede — i stort Omfang beherskedes af ensartede Konjunktursvingninger. At de fire Landes Befolkninger til en vis Grad har delt godt og ondt sammen i økonomisk Henseende, antydes altsaa allerede ved en elementær Betragtning af Giftermaalsstatistiken; vi skal senere se, at dette finder Bekræftelse ved en Analyse af andre demografiske Data.

FØDSELSHYPPIGHEDEN

Idet vi nu gaar over til at undersøge, hvad Tallene lærer os om Fødselshyppigheden, vil vi først kaste et Blik paa Tabellen Side 15. Det mest iøjnefaldende i dette Talbillede er Finlands overordentlig høje Fødselshyppighed, som i Forbindelse med en forholdsvis moderat Dødelighed betingede et gennemsnitligt aarligt Fødselsoverskud i 2den Halvdel af det 18. Aarhundrede af over 13 Promille. Tallene for de tre andre Lande tyder nærmest paa, at de i hin Tid, ligesom i vore Dage, tilhørte samme demografiske Type, idet dog Norge særprægedes ved lav Dødelighed, Danmark ved lav Fødselshyppighed og Sverige ved høj Fødselshyppighed.

Den ret betydelige Forskel mellem de fundne Tal for Fødselshyppigheden i Sverige og Danmark kunde maaske synes at mistænkeliggøre det danske Materiale, som jo — som foran omtalt — er behæftet med nogen Usikkerhed. Det ligger saaledes nær at spørge, hvorledes det har paavirket Tallene for Fødselshyppigheden, at vi har gjort Vold paa Folketællingerne 1769 og 1787. Hvis man gik ud fra, at Resultatet af Tællingen 1787 var nøjagtigt og at Tællingsresultatet 1769 kun var de 13 000 for lavt, som repræsenteres af aktive Militærpersoner, vilde man for hele Perioden 1736—1800 faa en gennemsnitlig Fødselshyppighed af 32.4 Promille i Stedet for 30.9, og Forskellen mellem Sveriges og Danmarks Fødselshyppighed vilde være reduceret til mindre end det halve.

Jeg tror imidlertid ikke, at de foran anførte, af mig beregnede Folketal, lige saa lidt som de korrigerede Fødselstal, afviger saa væsentligt fra Virkeligheden, at der heri kan søges en Forklaring af Forskellen mellem de fundne Fødselspromiller for Sverige og Danmark. Denne Forskel finder nemlig i det væsentlige sin Forklaring i en typisk Forskel i de to Befolkningers Struktur. Før jeg gaar over til en Paavisning heraf, skal jeg blot gøre opmærksom paa, at Danmarks Fødselshyppighed ogsaa efter Aar 1800 (fra hvilket Tidspunkt Oplysningerne tør anses for praktisk talt

sikre) gennemgaaende var betydeligt lavere end Sveriges, saaledes i Perioden 1801—40 gennemsnitlig kun 31.0 Promille imod Sveriges 32.6 Promille; først i Tiden omkring Midten af det 19. Aarhundrede bliver Forskellen uvæsentlig.

Den større Fødselshyppighed i Sverige end i Danmark er et Træk, som kendetegner hele den Del af det 18. Aarhundrede, som vi har Kendskab til, saaledes som det ses af følgende Tal:

	Levendefødte gennemsnitlig aarlig pr. 1000 Indb.	
	Danmark	Sverige
1736—40.....	30.2	32.5
1741—50.....	30.7	33.9
1751—60.....	31.3	35.7
1761—70.....	31.4	34.2
1771—80.....	31.2	33.0
1781—90.....	29.8	32.0
1791—1800.....	31.3	33.3

Jeg skal nu søge at belyse dette Resultat lidt nærmere ved Benyttelse af andre demografiske Data, som for Danmarks Vedkommende desværre er lige saa sparsomme som de er rigelige for Sverige.

Først skal der gøres opmærksom paa, at medens Talforholdet mellem Mænd og Kvinder nutildags er nogenlunde ens i Danmark og Sverige, henholdsvis 1045 og 1031 Kvinder pr. 1000 Mænd, var der i det 18. Aarhundrede i saa Henseende en meget betydelig Forskel mellem de to Befolkninger, saaledes som det ses af nedenstaaende Tal:

	Kvinder pr. 1000 Mænd	
	Danmark	Sverige
Aar 1769.....	(1003)	—
— 1770.....	—	1097
— 1780.....	—	1082
— 1787.....	1018	—
— 1790.....	—	1097
— 1800.....	—	1095
— 1801.....	1018	—

Denne Iagttagelse fører os naturligt ind paa en Undersøgelse af Forholdet mellem Antallet af Kvinder i fødedygtig Alder og fødte Børn i de to Lande. En saadan Undersøgelse kan med ret stor Nøjagtighed foretages for de to tiaarige Perioder 1781—90 og 1791—1800. Resultatet ses af følgende Oversigt:

	Fødte pr. 1000 Kvinder i Alderen 15—50 Aar		Fødte pr. 1000 Indb.	
	Danmark	Sverige	Danmark	Sverige
1781—90.....	117.1	120.8	29.8	32.0
1791—1800.....	127.2	126.7	31.3	33.3

Det ses her, hvor misvisende den almindelige Fødselspromille kan være som Maalestok for Befolkningens Frugtbarhed. I begge Perioder laa Fødselspromillen betydeligt højere i Sverige end i Danmark, medens Frugtbarhedspromillen (Fødte i Forhold til Antallet af fødedygtige Kvinder) i 1781—90 kun var en Ubetydelighed højere i Sverige end i Danmark, og i 1791—1800 endog lidt højere i Danmark end i Sverige.

Resultatet af denne Undersøgelse kan sammenfattes saaledes, at i de sidste 20 Aar af det 18. Aarhundrede var Fødselshyppigheden vel ca. 7 Procent højere i Sverige end i Danmark, men Forskellen i Frugtbarhed var mindre end 1 Procent.

Undersøgelsen af Frugtbarhedsforholdet kan for Danmarks Vedkommende ikke føres længere tilbage i Tiden. Der er imidlertid ingen Tvivl om, at Forskellen mellem Sveriges og Danmarks Fødselshyppighed i Tiden før 1781 maa forklares paa samme Maade som for Perioden 1781—1800. Ikke alene var nemlig Overtallet af Kvinder i Sverige ogsaa før 1781 meget betydeligt¹⁾, men der synes at være en vis Korrespondens mellem de Tal, der for hver Periode angiver Kvinde-Overtallet i Sverige, og de Tal, der angiver Forholdet mellem Fødselshyppigheden i Sverige og Danmark. I Tiden fra 1760—1780 fandtes der i Sverige ca. 1094 Kvinder pr. 1000 Mænd, og Sveriges Fødselshyppighed var 8 Procent større end Danmarks; men i det foregaaende Tiaar (og længere tilbage end til 1750 findes ingen Oplysninger) var Kvinde-Overtallet i Sverige saa højt som ca. 1117, og samtidig var Sveriges Fødselshyppighed 14 Procent højere end Danmarks.

Den Fødselshyppighed af ca. $33\frac{1}{2}$ Promille, der er konstateret for Sverige som Gennemsnitsrate i de to sidste Tredjedele af det 18. Aarhundrede, er man tilbøjelig til at betragte som høj, naar man ser den med Nutidsøjne. I Virkeligheden var den efter Tidsforholdene lav. Endnu i de to første Tiaar af det 19. Aarhundrede laa den gennemsnitlige Fødselsrate for hele Europa saa højt som mellem 38 og 39 Promille og for Vesteuropa alene mellem 34 og 35²⁾. Sveriges Fødselshyppighed i det 18. Aarhundrede var lavere end Englands og Skotlands i 1870'erne, lavere end Finlands og Nederlandenes i 1880'erne og lavere end Tysklands i 1890'erne; den

¹⁾ Til Forklaring af det usædvanlig store Kvinde-Overtal i Sverige i det 18. Aarhundrede kan der bl. a. henvises til, at Landet var i Krig i ikke mindre end 32 Aar i Tiden 1700—1790. Desuden var der et forholdsvis ringe Drenge-Overskud blandt de Fødte (*Gustav Sundbärg: Bevälningsstatistik Schwedens 1750—1900. Stockholm 1907, S. 13*).

²⁾ *Gustav Sundbärg l. c., S. 37.*

var af samme Højde som Rumæniens i vore Dage, men meget lavere end Ruslands og Ukraines. Endelig har vi set, at Finlands Fødselshyppighed i sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede var over 41 Promille imod Sveriges $33\frac{1}{2}$.

Maa saaledes Sveriges Fødselshyppighed i det 18. Aarhundrede betegnes som lav, gælder dette i endnu højere Grad om Norges og Danmarks. Selv om man tager i Betragtning, at Dødsfødsler i det 18. Aarhundrede sandsynligvis var betydeligt hyppigere end i den efterfølgende Tid, var Danmarks samlede Fødselsrate (Levendefødsler og Dødfødsler tilsammen) dog i de to sidste Tredjedele af det 18. Aarhundrede ikke højere end i største Delen af det 19. Aarhundrede.

Hvis man nu spørger, hvad Grunden var til den efter Tidsforholdene lave Fødselshyppighed i Danmark, Norge og Sverige i det 18. Aarhundrede, ledes Tanken naturligt hen paa Ægteskabsforholdene.

Med Hensyn til Giftermaalshyppigheden synes der ikke at have været nogen synderlig Forskel mellem Finland med den høje (»østeuropæiske«) Fødselshyppighed og Landene med den moderate Fødselshyppighed. Vi har foran set, at i Perioden 1751—1800 udgjorde det gennemsnitlige aarlige Antal nye Giftermaal i Sverige 8.5 pr. 1000 Indbyggere, i Finland 8.6. I Perioden 1775—1800 var de tilsvarende Forholdstal for Danmark 8.8, for Sverige og Finland 8.5.

Undersøger vi dernæst Antallet af bestaaende Ægteskaber pr. 1000 Indbyggere, finder vi følgende Tal:

	ca. 1750	ca. 1775	ca. 1800
Danmark	—	183 ¹⁾	186
Norge	—	—	174
Sverige	183	181	181
Finland	187	174	176

Heller ikke disse Tal stiller Finland i afgørende Modsætning til de øvrige nordiske Lande. Den større Fødselshyppighed i Finland maa derfor antages at skyldes en større ægteskabelig Frugtbarhed, hvilket ogsaa bekræftes af nedenstaaende Tal, der angiver det aarlige Antal ægtefødte Børn pr. 1000 bestaaende Ægteskaber:

	ca. 1750	ca. 1775	ca. 1800
Danmark	—	167 ²⁾	167
Norge	—	—	172
Sverige	187	179	171
Finland	245	209	205

¹⁾ Aar 1787.

²⁾ Aarene omkring 1787, ægte- og uægtefødte Børn tilsammen.

Til en videre Indtrængen i Emnet vilde der kræves Kendskab til en Række Forhold, hvorom Oplysninger enten slet ikke foreligger, eller som dog kun foreligger for Sveriges Vedkommende. Vi vil saaledes ikke kunne afgøre, hvilken Sammenhæng der er mellem den forholdsvis lave ægteskabelige Frugtbarhed i det 18. Aarhundredes Danmark, Norge og Sverige, og de sociale og økonomiske Hindringer for Indgaaelse af Ægteskab i ung Alder, Ægteskabernes Varighed, Aldersforholdet mellem Ægtefællerne, Hyppigheden af 2det og 3dje Ægteskab, o. s. v.

Naar der i det 18. Aarhundredes Litteratur fremsattes Beklagelser over den svage Befolkningstilvækst, sigtedes der vel som oftest — og med Rette — til, at den store Dødelighed levnede et for lille Fødselsoverskud. Men der forekommer dog ogsaa Beklagelser over, at det Antal Børn, der fødtes, var mindre end ønskeligt. Saaledes har *Gasparis* »Materialien« et helt Kapitel om »Wenige und unfruchtbare Ehen« (2det Bind, S. 170 ff.). Forfatteren beregner Fødselshyppigheden i det daværende danske Monarki (Danmark, Norge og Hertugdømmerne) til ca. 31 Promille, medens man ved at tage et Gennemsnit af de af *Süssmilch* i »Göttliche Ordnung« refererede spredte Erfaringer kommer til et langt højere Tal, nemlig 1 Fødsel for hver 27 Mennesker eller en Fødselspromille af 37¹⁾. *Gaspari* søger nu at udrede Aarsagerne til den lave Fødselshyppighed i Danmark. Herunder peger han bl. a. paa, at den daværende Landboforfatning medførte, at Bønderne giftede sig sent, hvortil kom, at »weil die Wittwe nach des Mannes Tode den Hof immer behaelt, selbige gewöhnlich einen jungen Mann bekoemmt, der alsdann mit ihr keine Kinder zeuget, aber inzwischen auch alt wird, nach ihrem Tode eine jüngere heirathet, aber diese auch wieder als alte unfruchtbare Wittwe hinterlaeszt, so dasz es Höfe giebt, auf welchen in 100 Jahren kein Kind geboren ist«.

I samme Retning udtaler *Erich Pontoppidan* sig. Efter at have nævnt, at Soldatertjenesten tvinger den bedste Del af de unge Mænd til Cølibat »for deres bedste og bequemeste Tid«, fortsætter han: »Selvsamme skadelige Virkning reyser sig for en god Deel deraf, at en gammel Gaard-Mands Enke paa Landet, og lige saadan en Haandværks-Mands Enke i Kiøb-Stæderne, naar hun er langt over sine Børne-Aar, ikke ved nyt Ægteskab fratræder Gaarden eller Haandværket, for at overlade samme, mod en aarlig

¹⁾ Göttliche Ordnung, 4te Ausg. I, S. 227.

Afgift, til sine Børn eller andre unge Folk; ikke heller, naar hun jo vil giftes, tager en anden gammel Mands-Person, men en ung Karl, som ægter hende uden Kiærlighed og alene for Gaard-Fæstets eller Haandværks-Laugets Skyld, lever siden gemeenlig misfornøyet i et absolut ufrugtbart Ægteskab, unddrages fra en yngre Brud fristes maaskee til syndige Afveye, men, i hvor det gaaer, berøver Fæderne-Landet sin Affødning¹⁾. For Sveriges Vedkommende finder vi i Tabelkommissionens Beretning til Kongen af 1761 følgende Udtalelse: »Ibland orsakerne til frugtsamhetens aftagande bör man ej förbigå at nämna, huru brist på utwäger til nya hushål på landet gör, at en gammal änka med Hemmans bruk får gemenligen en ung man, och sedan hon först aflidit gifter han sig med en ung piga, och denna sedan på sin ålder törhända med en ung man, hwarigenom afletiden för dem alla ofrugtsam bortlöper²⁾).

Om Udbredelsen af Omgifte i Danmark i det 18. Aarhundrede haves ingen talmæssige Oplysninger, og allerede af denne Grund er det ugørligt at vurdere *Gasparis* ovenfor anførte pessimistiske Udtalelser³⁾. Saa meget synes dog sikkert, at de hyppigt forekommende Ægteskaber, hvor Aldersforskellen mellem Mand og Hustru var betydelig, i nogen Grad maa have bidraget til at ned-sætte Ægteskabernes gennemsnitlige Frugtbarhed⁴⁾. At dette ogsaa var Datidens Opfattelse, fremgaar med stor Tydelighed af de socialreformatoriske Skrifter i 2den Halvdel af det 18. Aarhundrede⁵⁾.

¹⁾ Danske Atlas I, S. 272. — *Falbe-Hansen* nævner i »Stavnsbaandsløsningen og Landboreformerne«, at man har forskellige Udtalelser (fra *Stampe*, *Nyerup* m. fl.) om, at Godsejerne søgte at forhindre tidlige Ægteskaber blandt Godsets Beboere; de saa helst, at Karlene paa Godset ventede med at gifte sig, indtil de var 40 Aar eller derover, thi saadanne gamle, ugifte Karle havde »lagt sig noget retskaffent til bedste, hvormed de kan sætte en øde Gaard i Stand eller betale et dygtigt Fæste af en god Gaard«. Man har Eksempler paa, at det blev forbudt Godsets Præster at trolove og vie de unge Folk. (*Friedericia*: Den danske Bondestands Frigørelse).

²⁾ *Aug. Hjelt*: De första officiella relationerna om svenska tabellverket åren 1749—157. Helsingfors 1899. S. 84.

³⁾ For Sveriges Vedkommende er dette Forhold omtalt foran Side 21.

⁴⁾ *Marcus Rubin* har næppe ubetinget Ret, naar han (i »Folketal og Fødselshyppighed« S. 24) siger, at »en Mand maa antages at faa flere Børn i to korte Ægteskaber med to Hustruer, end i eet langt med een«.

⁵⁾ I 8de Bind af »Danmarks og Norges oekonomiske Magazin« (1764) findes en Række Forslag til Foranstaltninger til Forhindring af ufrugtbare Ægteskaber.

Det er næppe muligt at danne sig nogen Mening om, hvorvidt den forholdsvis lave Fødselshyppighed i Danmark i det 18. Aarhundrede alene kan forklares ved høj Giftermaalsalder og hyppige Ægteskaber med stor Aldersforskel mellem Mand og Hustru. Hvis *Gaspari* har Ret, var der andre Momenter, der bidrog til at nedsætte Fødselshyppigheden: Onani blandt Ungdommen med efterfølgende Ufrugtbarhed, udbredt Brug af antikonceptionelle og fosterfordrivende Midler, og en ved Næringssorger fremtvungen Afholdenhed i Ægteskabet¹⁾. En anden samtidig Forfatter siger: »Man hører ikke sjældent, at en Barselkone i Stedet for at glæde sig, naar hun føder en Søn, bejamrer sin Skæbne, og Gud give, det ikke var sandt, hvad der siges, at der skal være Bønderkoner, som bruge Skjøgemiddel for at hindre Frugtbarhed eller drive Fosteret²⁾. Som Grund til den ringe Frugtbarhed nævnes dog ogsaa »den lange Tid, Bønderkonerne lade deres Børn die; den gjør dem ubekvemme til Undfangelse, da de vel i tre Aar beholde Børnene ved Brystet³⁾).

Hvilken Vægt man nu vil lægge paa saadanne udokumenterede Vidnesbyrd, synes dog alene Tallene at tyde paa, at Rubin ikke ganske har Ret, naar han siger, at den danske Befolkning i det 18. Aarhundrede »satte Børn i Verden efter Evne⁴⁾». Dette interessante Spørgsmaal vil blive nærmere belyst i det følgende, idet vi nu gaar over til at betragte Fødselshyppighedens Bevægelser i de nordiske Lande ned gennem Tiderne.

FØDSELSHYPPIGHEDENS SVINGNINGER

En Betragtning af de Talrækker, der angiver Fødselspromillerne Aar for Aar, viser — ligesom de tilsvarende Tal for Giftermaal — at Bevægelserne op og ned i Fødselshyppigheden i det store og hele forløb i ensartet Rytme i alle fire Lande, om end denne Regel havde mange Undtagelser, og om end den Styrke, hvormed Stigning og Fald satte ind, ofte var ret forskellig i de enkelte Lande.

Sammenligner man Bevægelserne i Giftermaals- og Fødselshyppigheden, finder man vel en vis Overensstemmelse. I Perio-

¹⁾ »Materialien« II, S. 171 og 173.

²⁾ *Schelde*: Frie Tanker om Aarsagerne til Folkemangel i Danmark. Økonomisk Magazin V, S. 50.

³⁾ N. C. Clausen: Prisskrift om Folkemængden. Kbh. 1774, S. 504.

⁴⁾ »Folketal og Fødselshyppighed«, S. 53.

der med mange nystiftede Ægteskaber blev der som oftest født flere Børn end normalt, og omvendt. Men denne Regel er dog ikke undtagelsesfri. En nøje Undersøgelse lader ingen Tvivl om, at de stærke Svingninger i Fødselshyppigheden fra Aar til Aar ikke udelukkende havde deres Grund i Giftermaalstallenes Variationer. Selv om Børneavlen er stærkest umiddelbart efter Ægteskabets Stiftelse, viser allerede en ganske overfladisk Betragtning af Tallene, at der maa have været Aarsager — økonomiske, sociale, etiske osv. — der har virket til at øge eller mindske Børneavlen ogsaa i de ældre Ægteskaber (og udenfor Ægteskab). I hvilken Grad dette har været Tilfældet skal vi prøve paa at kaste Lys over i det følgende.

For at kunne danne os en Forestilling om de nye Giftermaals Indflydelse paa Bevægelsen i Fødselstallene maa vi først skaffe os Kundskab om Omfanget af Børneavlen i Ægteskabet, samt om hvorledes Barnefødslerne fordelte sig over den Aarrække, et normalt Ægteskab varede i det 18. Aarhundrede.

Med Hensyn til det førstnævnte Spørgsmaal giver det nogen Vejledning, at Antallet af nystiftede Ægteskaber og Antallet af Børn fødte i Ægteskab i Sverige i de 50 Aar 1751—1800 udgjorde henholdsvis 875 000 og 3379 000, saaledes at der altsaa fødtes gennemsnitlig 3.9 Børn for hvert nystiftet Ægteskab. For hver af de 5 Tiaarsperioder var de tilsvarende Forholdstal henholdsvis 3.9, 4.0, 3.8, 3.9 og 3.7. Hvis Sveriges Befolkning i det 18. Aarhundrede havde været stationær, for saa vidt angaar Giftermaal, vilde vi af de anførte Tal kunne slutte, at det Antal Børn, der fødtes i Ægteskab, gennemsnitlig var 3.9. Paa Grund af Stigningen i Antallet af nye Giftermaal maa dette Tal anses for at være en Smule for højt.

Om det Tempo, hvori Barnefødslerne i Ægteskab foregik, findes ingen direkte Oplysninger. Her kan vi imidlertid drage Nytte af de Beregninger, vi har foretaget for at naa frem til den foran omtalte Overlevelsestavle for Ægteskaber. Da vi heraf har lært, hvor mange af 10 000 samtidig ægteviede Kvinder i hver femaarig Aldersklasse der endnu er levende i Ægteskab efter Forløbet af 5, 10, 15 Aar efter Ægteskabets Stiftelse, og da vi med tilstrækkelig Nøjagtighed kender Frugtbarheden af Hustruer i hver Aldersklasse¹⁾, har det været muligt at beregne det normale Antal Fødsler i 1ste, 6te, 11te Aar af Ægteskabet og derefter ved

¹⁾ Bevolkerungsstatistik Schwedens, S. 121.

Interpolation optegne Fordelingskurven for Barnefødslerne over Ægteskabets hele Varighed.

Hovedresultatet af denne Undersøgelse er, at der i 10 000 samtidig stiftede Ægteskaber med den ved Beregningen af »Overlevelsestavlen« forudsatte Aldersfordeling af de viede fødtes ca. 37 000 Børn. Herefter skulde der altsaa, hvis Befolkningen havde været stationær i Henseende til Ægteskabsstiftelse, være født 3.7 Børn pr. Ægteskab, hvilket stemmer ganske godt med det foran nævnte Tal, 3.9, for den svagt voksende Giftermaalsbefolkning.

Den fundne Fordeling af Barnefødslerne over de Aar, Ægteskabet varer, har ikke kunnet anvendes umiddelbart. De benyttede Frugtbarhedskoefficienter angaar nemlig gifte Kvinder i de forskellige Aldersklasser uden Hensyn til, hvor længe Ægteskabet har varet, medens vi i vor Beregning har taget 10 000 nystiftede Ægteskaber som Udgangspunkt. Da nu Frugtbarheden i hver Aldersklasse af Hustruer er større for de nygifte end for dem, der befinder sig i større Afstand fra Giftermaals-tidspunktet, har jeg med Hjælp i de Oplysninger, der findes i den danske Ægteskabsstatistik af 1901¹⁾ tilpasset den fundne Fordelingskurve, saaledes at den maa antages nogenlunde at svare til Barnefødslernes Tempo, naar Udgangspunktet er samtidig stiftede Ægteskaber.

Den videre Fremgangsmaade kan lettest anskueliggøres ved et Eksempel.

I Aaret 1779 fødtes der i Sverige 74 600 Børn i Ægteskab. Det normale Antal Fødsler i 1779 er under Hensyntagen til de da tilstedeværende gifte Kvinders Aldersfordeling beregnet til 68 700; Fødslernes Antal var saaledes 5900 større end normalt. Nu er Spørgsmaalet imidlertid, om man kunde vente et »normalt« Antal Fødsler i 1779. For at faa dette paa det rene maa vi undersøge Antallet af Giftermaal Aar for Aar tilbage i Tiden, idet et unormalt stort eller unormalt lille Antal Giftermaal paavirker Fødslernes Antal ikke alene i samme eller de nærmeste Aar, men — om end i aftagende Grad — langt frem i Tiden, i Virkeligheden i lige saa mange Aar som Børneavlen i Ægteskab varer. Det viser sig da, at af de 21 Aar 1759—1779 var der ikke et eneste, hvor Giftermaalenes Antal var fuldt ud normalt; snart var Tallet over, snart under det, man kunde vente, hvis den faktiske Giftermaalshyppighed faldt sammen med den gennemsnitlige. Gifter-

¹⁾ Statistiske Meddelelser, 4. Række, 18. Bd., 1. Hæfte, S. 106.

maals-Tallets Afvigelser fra det normale i de 21 Aar har altsaa paavirket Antallet af Fødsler i 1779 baade i positiv og negativ Retning. Ved Hjælp af vor Fordelingskurve for Barnefødsler i Ægteskab har vi nu beregnet Nettoresultatet af Plus'er og Minus'er til + 1000. Af det Antal Fødsler indenfor Ægteskab, der forekom i 1779, skyldtes altsaa 1000 Variationer i Giftermaalshyppigheden i den forudgaaende Tid, og Aarets Overfrugtbarhed skal altsaa maales med 4900 i Stedet for med 5900.

Tilsvarende Beregninger er foretaget for hvert Aar fra 1769 til 1800, og Resultatet er grafisk fremstillet i Figur 2, hvor den fuldt

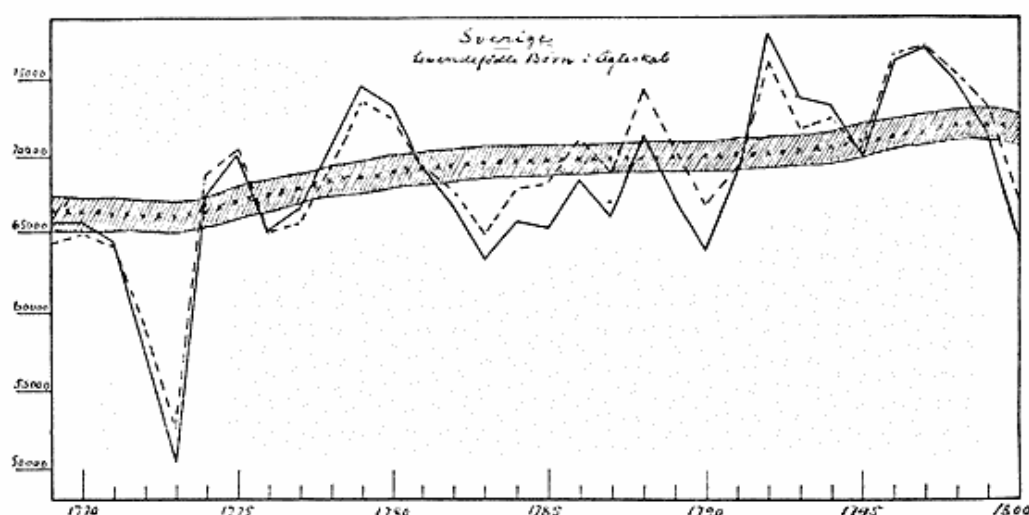

Fig. 2. Levendefødte Børn indenfor Ægteskab i Sverige hvert Aar 1769-1800. Den fuldt optrukne Linje angiver det faktiske Antal Fødsler. Den stiplede Linje angiver det Antal Fødsler, der vilde være indtruffet, hvis Giftermaalshyppigheden havde været konstant i den forudgaaende Tid. Den krydsede Linje (og det skraverede Bælte, se Teksten) angiver det »normale« Antal Fødsler, beregnet under Hensyntagen til de til enhver Tid tilstedeværende Kvinders Aldersfordeling.

optrukne Linje angiver det faktiske Antal Fødsler i Ægteskab for hvert Aar, medens den punkterede Kurve betegner Antallet af Fødsler med Tillæg eller Fradrag af det Antal Fødsler, der efter Beregningen i det paagældende Aar maa være fremgaaet af over- eller undernormale Antal Giftermaal i de forudgaaende 21 Aar. Det »normale« Antal Fødsler i Ægteskab er angivet ved en krydset Linje (xxxxx) og desuden ved et skraveret Bælte, som tænkes at dække de »tilfældige« Variationer i hvert Aars Fødselstal. Spillerummet for de tilfældige Afvigelser har jeg — formentlig tilstrækkelig forsigtigt — ansat til $\pm 4\frac{1}{2}$ Gange Middelfejlen paa hvert Aars Fødselstal indenfor Ægteskab.

En lignende Beregning har jeg, saa godt det har kunnet lade sig gøre, foretaget for Finland. Her fødtes i 1751—1800 gennemsnitlig 4.3 ægtefødte Børn pr. Giftermaal. Til Beregning af Barnefødslernes Tempo savnes imidlertid her de fornødne Oplysninger, og jeg har derfor anvendt en Fordelingskurve, der svarer til den, vi fandt for Sverige. Heller ikke til Beregning af hvert Aars »normale« Antal ægtefødte Børn, der her er angivet ved Linjen xxxx uden Hensyntagen til de tilfældige Afvigelser, har jeg haft saa gode Hjælpemidler, som den svenske Statistik byder; jeg har maattet nøjes med at beregne Normaltallene paa Grundlag af

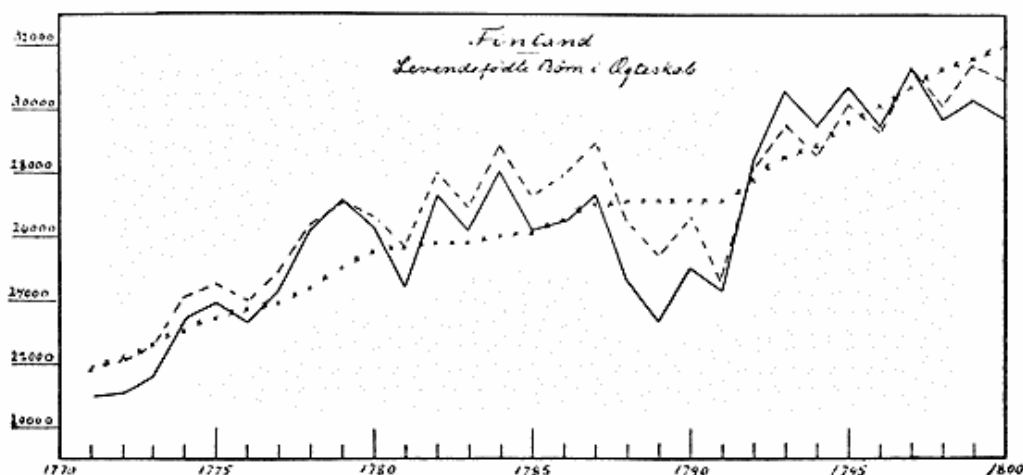

Fig. 3. Levendefødte Børn indenfor Ægteskab i Finland hvert Aar 1771-1800. Den fuldt optrukne Linje angiver det faktiske Antal Fødsler. Den stiplede Linje angiver det Antal Fødsler, der vilde være indtruffet, hvis Giftermaalshyppigheden havde været konstant i den foregaaende Tid. Den krydsede Linje angiver det »normale« Antal Fødsler, beregnet paa Grundlag af det gennemsnitlige Forhold mellem ægtefødte Børn og Folketallet.

det gennemsnitlige Forhold mellem ægtefødte Børn og Folketallet. Trods disse Mangler, som naturligvis gør Resultaterne for Finland mindre sikre end for Sverige, har jeg ment at burde meddele dem her (se Figur 3).

Ved disse Beregninger har vi bortelimineret den Indflydelse, som Variationerne fra Aar til Aar i Giftermaalenes Antal har maattet øve paa Fødselstallene, og Kurverne paa de to Figurer 2 og 3 lærer os da, at Indflydelsen af Variationerne i Giftermaalstallene vel snart har forøget, snart formindsket Fødselstallenes Udsving fra det normale, men ikke i væsentlig Grad forandret Fødselskurvens Karakter. Selv om Giftermaalshyppigheden havde været konstant fra Aar til Aar, vilde der have været store Varia-

tioner, som i mange Tilfælde ligger langt ud over den Grænse, som man i dette Forhold vil kunne indrømme det tilfældige. De store Udsving fra det normale falder i det væsentlige sammen med de Udsving, man finder i Giftermaalskurven, hvilket tyder paa, at gode og daarlige Tider samtidig har paavirket Tilbøjeligheden til at stifte nye Ægteskaber og Fødselshyppigheden indenfor de bestaaende Ægteskaber.

Til en nærmere Paavisning af Sammenhængen mellem de økonomiske, politiske o. a. Forhold og Fødselstallenes Udsving fra det normale vilde der kræves et nøjere Kendskab til Sveriges og Finlands Historie, end jeg er i Besiddelse af. Her skal kun gøres opmærksom paa nogle faa iøjnefaldende Momenter for Sveriges Vedkommende.

De meget lave Fødselstal i Aarene 1772 og 1773 staar utvivlsomt i Sammenhæng med en almindelige Depression, fremkaldt af Misvæksten i 1771 og 1772, en Misvækst der var ledsaget af Hungersnød og omfattende Typhus- og Dysenteri-Epidemier. Naar saa Fødselstallene steg over det normale i de to følgende Aar, tør dette maaske ses som en Reaktion, en delvis Udligning gennem »opsatte Fødsler«. Gaar man videre frem i Tiden, finder man, at det ualmindelig gode Høstaar 1779 fulgtes af en stærk Stigning i Fødselstallene i 1779—80, medens der efter de yderst slette Høstaar 1780—83 fulgte Nedgang i Fødslernes Tal. I 1787 var Høsten atter særdeles god og Fødselstallet var højt det følgende Aar. Det lave Fødselstal i 1790 staar maaske i Forbindelse med Krigstilstanden 1788—90. Efter Fredslutningen følger en kraftig Reaktion; støttet af gode Høstaar stiger Fødselstallet stærkt i nogle Aar; det falder igen til nær det normale i 1795 for paany at stige stærkt 1796—98, efter en Periode der karakteriseres ved godt Udfald af Høsten. Endelig følger der 1798—1800 tre Aar med fejlslagen Høst, og samtidig falder Fødselstallene stærkt, i Aaret 1800 til langt under det normale.

For Finlands Vedkommende er jeg ude af Stand til at give nogensomhelst selvstændig Kommentar til Tallene, men maa henholde mig til nedenstaaende Udtalelse, som Overdirektøren for Finlands statistiske Centralbureau *Martti Kovero* velvilligt har stillet til min Raadighed:

Uppgifter om goda år föreligga knappast alls i ifrågavarande hänseende. I minnet ha närmast stannat de dåliga åren, vilka på grund av missväxt eller krig varit speciellt svåra. Da Finlands befolkning på den tiden nästan helt och hållet hade sin utkomst av lantbruk, var dess valmåga framför allt

beroende av årsskörden. Goda skördar voro dock på den tiden sällsynta i vårt land på grund av den primitiva odlingstekniken och den ständiga frostfaran, som de outdikade kärrren föranledde. Nöden var då en ständig gäst i vårt land. I varje fall fanns det naturligtvis en del år, som voro särskilt dåliga. Enligt historieforskningen voro:

Åren 1769—1772 dåliga, enär i en del av landet erhöles en dålig skörd; de voro dock ej allmänna nödår.

År 1776 förekom froster, vilka på ett flertal orter föranledde missväxt.

År 1781 var det partiell missväxt.

Åren 1783—85 voro dåliga, speciellt vintern 1784.

År 1787 var ett mycket dåligt år, i det missväxt drabbade en stor del av landet.

Åren 1788—1790 voro krigsår (kriget mot Ryssland), dessutom utföll skörden mycket illa år 1790.

År 1797 var återigen ett svårt nödår, som synbarligen bidrog att nedtrycka nativiteten under följande år. Däremot har man icke sig bekant, att åren 1799—1800 varit nödår.

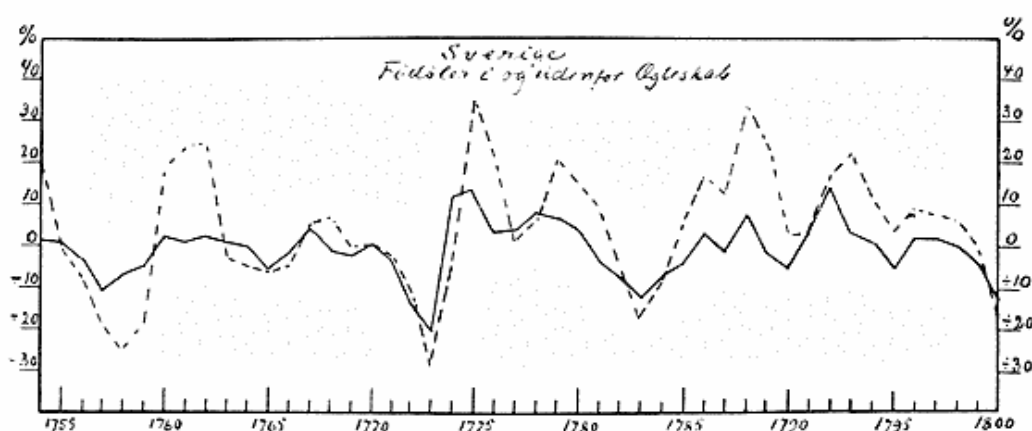
Om de nyss uppräknade dåliga årens »intensitetsgrad« finnes tyvärr icke tillräcklig utredning. Fördenskull är det svårt att veta, vilka av dem som varit så svåra och berört så vidsträckta områden, att man kunde vänta sig en inverkan av dem på nativiteten. Det är exempelvis egendomligt, att nativiteten åren 1783—1785 var så hög, ehuru dessa år sägas ha varit svåra nödår. Ha dessa års dåliga skörd överdrivits i dåtida dokument? Måhända i syfte att sprida missnöje mot Gustav III? I varje fall skulle man tro, att en verkligt svår nödtid borde avspegla sig i utvecklingen av nativiteten. En omständighet, som i detta sammanhang förtjänar uppmärksamhet är den, att man före 1788—90 års krig fick inköpa spanmål från Ryssland till vårt land. På grund därav benämndes kejsarinnan Katarina II mångenstädes i Finland »Mjöl-Kajsa«. Antagligen sökte Katarina II härigenom befördra vissa politiska planer: att få opinionen gynnsamt stämd mot sig ifall Finland eventuellt bleve lösryckt från Sverige. Måhända neutraliserade denne spanmål härstammande från de ryska kronomagasinerna till en stor del inverkan av de nämnda dåliga skördarna. Krigsåren 1788—90 och missväxten år 1790 avspegla sig däremot tydligt i nativitetssiffrorna, likaså nödåret i slutet i 1790-talet.

Endnu maa vi i denne Forbindelse tilføje nogle Bemærkninger om Bevægelsen i Antallet af Fødsler udenfor Ægteskab.

Man kunde maaske paa Forhaand være tilbøjelig til at formode, at naar daarlige Tider og vanskelige Erhvervsforhold holder mange unge Folk tilbage fra at indgaa Ægteskab, vil dette medføre Stigning i Antallet af illegitime Forbindelser og dermed i Tallet paa uægtefødte Børn¹⁾. De Tal, der foreligger fra Sverige fra det 18. Aarhundredes 2. Halvdel, peger dog ikke i denne Ret-

¹⁾ Saaledes siger Will. Scharling: »Ja da Fødslerne jo ogsaa omfatter uægte Fødsler, kan det endog antages, at Nødvendigheden af at indskrænke Vielsernes Antal netop vil medføre en Forøgelse af de uægte Fødsler« (Danmarks Statistik, I, S. 508).

ning. *Gustav Sundbärg* har for hvert Aar tilbage til 1749 beregnet Fødselspromillen dels for gifte Kvinder under 45 Aar, dels for ugifte Kvinder og Enker i Alderen 20—45 Aar¹⁾. Ved at sammenholde disse to Talrækker er det, der stærkest falder i Øjnene, at fra Tiden omkring 1775 begyndte der en Stigning i Fødselshyppigheden udenfor Ægteskab, en Stigning som især blev voldsom i Aarhundredets sidste Decennium. Tanken henledes straks paa, om Forklaringen herpaa skulde ligge i, at der muligvis har været en stærk Aldersforskydning indenfor ugifte Kvinder og Enker i fødedygtig Alder. En Undersøgelse har dog vist, at dette

Figur 4. Svingningerne i Fødsler i og udenfor Ægteskab i Sverige 1754—1800. Den fuldt optrukne Linje refererer sig til Fødsler i Ægteskab i Forhold til Antal gifte Kvinder under 45 Aar, den stiplede Linje til Fødsler udenfor Ægteskab i Forhold til Antal ugifte Kvinder og Enker i Alderen 20—45 Aar. Begge Linjer angiver de for hvert Aar beregnede Tals procentvise Afvigelse fra Gennemsnitstallene for de nærmest forudgaaende 5 Aar.

ikke er Tilfældet. Det er imidlertid ikke saa meget den stærke Stigning i Antallet af uægtefødte, der interesserer os her, men den ensartede Rytme, de to Talrækker illustrerer. Erkendelsen af Rytmens Ensartethed lettes, naar man neutraliserer Virkningen af den nys berørte stærke Stigning i Tallene for Fødsler udenfor Ægteskab i Slutningen af Perioden. For i nogen Grad at opnaa dette, har jeg for hvert Aar fra 1754 stillet de af *Sundbärg* beregnede Tal i Forhold til Gennemsnitspromillerne for de nærmest forudgaaende 5 Aar. Resultatet af denne Beregning er grafisk gengivet i Figur 4. Det vil ses, at Stigning og Fald i den ægteskabelige Frugtbarhed ledsages, om ikke undtagelsesfrit, saa dog som Regel af samtidig Stigning og Fald i Fødsler udenfor

¹⁾ Beväolkerungsstatistik Schwedens, S. 118.

Ægteskab, hvilket tyder paa, at de samme Aarsager har været virkende¹⁾).

Vi er da naaet til det Resultat, at de Tal, der foreligger fra Sverige og Finland for den sidste Del af det 18. Aarhundrede, tyder paa, at ikke alene Tilbøjeligheden til Ægteskabsstiftelse men ogsaa Børneavlen i og udenfor Ægteskab i hin Tid var overordentlig følsom overfor Svingninger i de ydre Levevilkaar.

Til Forklaring heraf kan man tænke sig flere Muligheder. Man kan søge Aarsagen i rent fysiologiske Forhold, idet det ikke synes urimeligt at antage, at slet og utilstrækkelig Ernæring og anden Elendighed, som i hine Tider var den brede Befolknings Lod, naar Høsten og Fiskeriet slog fejl eller naar Levevilkaarene af andre Grunde maatte sættes ned under Jævnmaalet, bevirkede en Nedsættelse af den fysiske Forplantningsevne²⁾. Et Fingerpeg i denne Retning finder vi i den Omstændighed, at det — som vi har set — ikke alene var Tallet paa Fødsler i Ægteskab men ogsaa Antallet af uægtefødte Børn, der ofte var lavt i onde Tider.

Det gaar dog næppe an at ville mene, at Forklaringen af Svingningerne i Fødselstallene hermed er udtømt. I saa Fald vilde man næppe tilstrækkeligt kunne begrunde Over-Frugtbarheden i de gode Aar. Det sandsynligste er vel nok, at Forklaringen skal søges i et Komplex af Aarsager, hvor psykiske Momenter findes

¹⁾ Den ensartede Rytme i Fødselshyppigheden i og udenfor Ægteskab er, for en langt senere Tid, allerede paapeget af Wappäus, som søger Forklaringen deri, at mange »Uægtefødsler« er Frugter af vedvarende Forbindelser, saakaldte »vilde Ægteskaber«, hvis Frugtbarhed bestemmes af ganske de samme Aarsager som de legitime Ægteskabers. (J. E. Wappäus: Allgemeine Bevölkerungss Statistik. II, S. 399 ff., Leipzig 1861).

²⁾ Hvor haardt et Misvæktsaar slog den landbrugende Befolkning i hine Tider, faar man et Indtryk af ved at læse det Udtog af Præsternes Aarsberetninger, der er offentliggjort som Bilagshæfte til »Statistisk tidskrift« 1908. *Elis Sidenblad* har her bl. a. givet følgende Resumé (S. 16): »Såsom orsaker till missväxterna angifves än stor torka, än öfverflödigt regn, än nattfröster. Följderna här af blifvit, att man stundom erhållit igen icke ens utsädet, så att man nödgats lämna åkrar obesädda ett följande år, eller i andra fall måst för foderbrist gripa till halmstaken, men kreaturen ändock stupat för svält. Likaledes berättas om huru människor dött af svält eller för att uppehålla lifvet måst tillgripa otjänlig föda och sålunda бага sig bröd af mera eller mindre olämpliga ämnen. Till sådant nödbröd har man använt bark (mycket ofta), agnar, halm, »stamp« af agnar och halm (i Finland), mossar, ljung, höfrö, knopp, ållon, syra, rötter af vattenklöfver, grönt plockadt af jorden och sammankokadt med litet mjölk, rågbrodd uppgräfd under snön samt ben m. m.«

Side om Side med fysiologiske. Naar man betænker, at slette Konjunkturer og Kriser i det for social Forsorg i moderne Forstand blottede Samfund i det 18. Aarhundrede gik ganske anderledes haardt paa Livet løs, end Tilfældet er i vor Tid, synes det ikke urimeligt at antage, at Nedgang i Fødselstallene i nogen Grad stod i Forbindelse med en ved det mørke Tidsbillede fremkaldt seksuel Afholdenhed. Og omvendt at Folkepsyken i gode Aar var til Gunst for en Stigning i den ægteskabelige Frugtbarhed¹⁾. Jeg er mig bevidst, at jeg her bevæger paa et Felt, hvor jeg ikke kan tale med nogen stor Autoritet. Men som Statistiker kan jeg ikke fortolke de Tal, der er Resultatet af min Undersøgelse, anderledes, end at de synes at give Udtryk for, at i Sveriges Befolkning i sidste Del af det 18. Aarhundrede har onde Tider nedsat baade Forplantningsviljen og Forplantningsevnen, og at i gode Tider Viljen til at sætte Børn i Verden har været større end normalt.

Undersøgelsen har alene kunnet gennemføres for Tiden fra og med 1769 for Sveriges Vedkommende og for Tiden fra og med 1771 for Finland, fordi Oplysning om det aarlige Antal Giftermaal kun rækker tilbage til henholdsvis 1749 og 1751, og der kræves en Periode af mindst 21 Aar for at udtømme Indflydelsen af Variationerne i Giftermaalstallene paa de aarlige Antal Fødsler i Ægteskab. Om man vilde komme til et andet Resultat, hvis det var muligt at føre Undersøgelsen længere tilbage i Tiden, end de overleverede Data har sat os i Stand til, kan naturligvis ikke vides med Sikkerhed. Man kan ikke benægte Muligheden af, at »Masseternes Befolkningspolitik« har været mindre aktiv i første Halv-

¹⁾ Denne Opfattelse kom allerede til Udtryk i den svenske Tabelkommissions Beretning af 1761, hvori det hedder: »At missväxt och swåra år hindra föreningen i nya giftermål, behöfwer ej bewis. Men at de redan giftas säng deraf icke så ofta blomstrar, kan nogsamt förstås, då man besinnar, at ett par dalers större dyrhet på spannemålen uppsätter straxt alla jordbrukarnas afgifter, twingar honom att spara för sin egen maga, gör sinnet tungt och bekymmersamt, samt nödgar både man och hustru, at hwar på sin wäg fika efter förtiensten«. Rigtigheden af denne Betragtning søger Koncipisten af Beretningen efter fattig Lejlighed at illustrere med Tal. Medens Prisen paa en Tønde Korn i 1747 og 1748 var 28—30 Daler, faldt den i 1749 og 1750 til 25—26 og 17 Daler. »Straxt woro pigor och drängar färdiga att tinga sig i brudsäng, äfwensom de giftas kärlek begynte straxt gladare brinna«; 1751 opviser (for Sverige og Finland tilsammen) 2500 flere Giftermaal og 13 000 flere Fødsler med 1749, og paa samme Vis kommenteres Tallenes Svingninger de følgende Aar indtil 1757. (*Aug. Hjelt: De första officiella relationerna om svenska tabellverket åren 1749—1757. Helsingfors 1899. S. 73*).

del end i sidste Tredjedel af det 18. Aarhundrede, men der foreligger — saa vidt jeg kan se — intet der bestyrker en Formodning i denne Retning, og jeg tror i det følgende at kunne godtgøre, at en Udtalelse af *Eli Heckscher* om dette Punkt i den foran nævnte Afhandling næppe er tilstrækkeligt underbygget.

Idet *Heckscher* kommenterer de af ham fremdragne Fødselstal for hele Sverige 1736—48 og for et Udsnit af Landet bestaaende af Staden Stockholm og 9 län (et Udsnit, der tilsammen omfatter ca. to Femtedele af Landets hele Befolkning) for Perioden 1721—35, bemærker han, at der er en paafaldende Ligelighed i Tallene, som oftest ligger mellem 30 og 35 pr. 1000 Indbyggere, idet de kun i to Aar i hver Retning nævneværdigt overskrider disse Grænser, som *Heckscher* betegner som snævre. Den Slutning, H. drager af disse Tal, er den, at den ogsaa for den paagældende Tid sædvanlige Forestilling om store Svingninger i Giftermaalshyppighed og i den ægteskabelige Frugtbarhed efter Konjunkturerne, synes at være urigtig. H. mener, at Tallene næppe kan forstaas paa anden Maade end som Udtryk for en i det store og hele meget lidt vekslende Giftermaalshyppighed, og — tilføjes det saa — »at Børneantallet i Ægteskab ikke bestemtes af økonomiske Overvejelser, det siger næsten sig selv¹⁾.

Det synes heraf at fremgaa, at *Heckscher* gaar ud fra som noget givet, at det eneste Moment, der i hine Tider kan tænkes at have paavirket Antallet af Fødsler i Ægteskab, er Svingninger i Giftermaalstallene. Nu har jeg i det foregaaende for en Periode, der kun ligger tre Decennier senere, paavist, at Svingningerne i Giftermaalstallene vel sætter Spor i Fødselstallene langt frem i Tiden, men saa moderat, at Fødselskurvens Karakter ikke ændres derved. Endvidere har jeg for samme Periode paavist, at Variationen i Fødselstallene efter Eliminering af Virkningerne af Giftermaalshyppighedens Svingninger er langt større end den, der kan tænkes at skyldes tilfældige Aarsager, samt at der kan paavises en vis Korrespondens mellem Konjunkturerne og Fødselstallenes Udsving fra det normale. Er der nu nogen rimelig Grund til at formode, at alt dette, som altsaa passer paa Perioden 1769—1800, ikke vilde vise sig at holde Stik, hvis vi havde Midler til at gentage Undersøgelsen for Perioden 1721—48?

En saadan Formodning vilde der være Støtte for, hvis Fødselstallene i Perioden 1721—48 viste et regelmæssigt Forløb uden større Udsving fra Gennemsnittet. Med Hensyn til dette Punkt

¹⁾ Nationaløk. Tidsskr. 1933. Festskriftet i Harald Westergaard, S. 132.

taler Heckscher — som før nævnt — om en »påfallande enlighet«, men selv om Fødselspromillen i de fleste Aar af Perioden holdt sig indenfor Grænserne ± 6 Procent af Gennemsnittet, blev disse Grænser dog væsentlig overskredet i 1727 (10 Procent under), 1728 (15 Procent under), 1736 (10 Procent under), 1739 (13 Procent over) og 1745 (12 Procent over)¹⁾. Og det springende Punkt er jo netop, at der forekommer saadanne betydelige Afvigelser fra det normale, som ikke kan antages at skyldes Tilfældighedens Spil²⁾.

Hvis man nu tager for sig de lange Rækker af Fødselspromiller for de nordiske Lande i det 18. Aarhundrede, kan man ikke undgaa at lægge Mærke til de hyppigt forekommende Tilfælde af Samtidighed i Stigning og Nedgang i de enkelte Lande. Naar dette er stærkest udpræget i Forholdet mellem Danmark og Sverige, ledes Tanken hen paa, at hine Tiders økonomiske Konjunkturer utvivlsomt i stort Omfang gennem Udfaldet af Høsten og Fiskeriet var bestemt af Naturkræfter (strænge eller milde Vintre, Tørke, ødelæggende Væde, Kvægpest og andre Farsoter), hvis Virkninger paa godt og ondt Nabolandene til en vis Grad maatte dele³⁾. Tallenes Parallelbevægelse er jo langt fra undtagelsesfri,

¹⁾ Da det drejer sig om en Analyse af hele Perioden 1721—48, har jeg valgt Tallene for Stockholm og de 9 län, som iøvrigt ret nøje følger Tallene for hele Landet for saa vidt angaar 1736—48.

²⁾ De Oplysninger, der findes om Høstens Udfald i denne Periode, synes i hvert Fald for 4 af de 5 nævnte Aar at falde i Traad med Fødselstallenes Afvigelser fra det normale: Misvæxt i 1726 og knap Høst i 1727 — lav Fødselshyppighed i 1727 og 1728; »ymnig« Høst i 1737 og 1738 — høj Fødselshyppighed i 1739; »ymnig« Høst i 1744 — høj Fødselshyppighed i 1745. (Uddrag ur *Em. Ekmans* undersökning om årsväxtens förhållande och isynnerhet missväxterna i Sverige 1523—1781. Bilag til *J. Hellstenius*: »Skördarna i Sverige och deras verkningar«, Statistisk tidskrift 1871).

³⁾ *Gustav Sundbärg* har utvivlsomt Ret, naar han understreger, at de 95 Procent af Sveriges Befolkning, som omkring Midten af det 18. Aarhundrede fik sit Livsophold ved Jordbrug og Haandværk paa Nationaløkonomiens Grund, kun i yderst ringe Grad berørtes af saadanne politiske og administrative Foranstaltninger, som gav sig Udslag i gode eller daarlige Tider for Handel, Søfart og »Manufaktur«. For den ganske overvejende Del af Befolkningen var Udfaldet af Høsten det væsentligste konjunkturbestemmende Moment. »Ett godt år innebar ofta rent af öfverflöd — för några månader, både för folk och kreatur. Ett sådant år följdes alltid af ett stort antal giftermål, ökade födelsetal och äfven minskad dödlighet. En följd af gynsamma skördar kunde gifva hela bygden en prägelse af allmänt välstånd, som visserligen hvilade på en mycket gungande grund. En svag skörd betydde regelbundet stora umbäranden, understundom svält och hungersnöd.« (Emigrationsutredningen. Betänkande. S. 50).

og især findes der for Finlands Vedkommende Svingninger, som ikke genfindes i Tallene for de andre Lande — formentlig et Udslag af mere lokale Naturbegivenheders Indflydelse paa de øjeblikkelige Levevilkaar og dermed paa Fødselstallene.

Alt i alt synes det ikke urimeligt at drage generaliserende Slutninger fra Resultaterne af vor Undersøgelse for Sverige og Finland vedrørende de tre sidste Decennier af det 18. Aarhundrede.

Hvad vi her har lært, rækker — saa vidt jeg kan se — i og for sig ikke ved *Malthus'* Lære, saaledes som den udformedes i 2den og senere Udgaver af »Principles of Population«. Det bekræfter kun, at *Godwin* havde Ret, naar han foranledigede Malthus til at medoptage Afholdenhed i Ægteskabet (»moral restraint«) blandt de Faktorer, der hindrede Befolkningsformerelsen fra at stige over Hungergrænsen. Naar man læser fjerde Bog af »Principles«, faar man iøvrigt det Indtryk, at Malthus nærmest betragter Medtagelsen af den nævnte Faktor som en teoretisk Indrømmelse, en logisk Fuldstændiggørelse af hans Skema, men at han ikke i synderlig Grad regnede med den i Praksis. Og heri havde Malthus maaske Ret i al Almindelighed, men saa meget mere ejendommeligt forekommer det, at der her oppe i det høje Nord fandtes Befolkninger, som allerede paa Malthus' Tid og før var saa »moderne« indstillet, at de ikke manglede den positive Regulator af Formerelsen.

Dette hænger maaske sammen med det Faktum, jeg har paa-peget foran, at de nordiske Landes Fødselshyppighed i det 18. Aarhundrede var lav efter Tidsforholdene. Om man saa vil mene, at det ene som det andet — baade den moderate Frugtbarhed og dens Bevægelser i Takt med Konjunkturerne — skal skrives paa Folkenes Aktivside som et Udslag af relativt fremskreden og dybt gaaende Kultur, eller paa Passivside som indicerende en begyndende Degeneration, det er et Spørgsmaal, som ligger udenfor Rammerne af den Opgave, jeg har stillet mig.

DØDELIGHEDEN

I Perioden 1751—1800 laa den gennemsnitlige Dødelighedspromille i de nordiske Lande paa et Niveau mellem 25 (Norge) og lidt over 28 (Danmark og Finland), medens Sverige indtog en Mellemstilling med en Dødelighedspromille af omtrent $27\frac{1}{2}$ (se Tabellen Side 15). Sammenlignet med vore Dage, da vi er nede paa en Dødelighed af 10—12 aarlig pr. 1000 Mennesker, maa Tal-

let 28 synes stort, men endnu i de to første Decennier af det 19. Aarhundrede havde Europa som Helhed en Dødelighed af over 32 Promille, og først i 1880erne havde Lægekunst og Hygiejne formaaet at presse vor Verdensdels Dødelighed ned under Tallet 28. I Gennemsnittallet for Europa vejer naturligvis Rusland og de øvrige østeuropæiske Lande stærkt til, men ogsaa i store Dele af Mellem- og Sydeuropas Befolkning holdt Dødeligheden sig langt op imod vore Dage paa et højere Niveau end i Danmark og Finland i 2. Halvdel af det 18. Aarhundrede: i Württemberg til 1870erne, i Italien, Bayern, Sachsen og Østrig til 1880erne, i Ungarn og Spanien til 1890erne. Det maa vistnok siges, at Dødeligheden i de nordiske Lande — ligesom Fødselshyppigheden — var forholdsvis moderat i den Del af det 18. Aarhundrede, for hvilken vi har Kendskab til dette Forhold.

Dette er saa meget mere bemærkelsesværdigt, som Nødaar og epidemiske Sygdomme slog haardt i hine Tider, saaledes at Dødeligheden i visse Aar naaede op paa Tal, der for os synes fantastiske. Dette skal vi senere komme tilbage til, men først vil vi prøve paa at danne os en Forestilling om, hvad den Dødelighed, der var fremherskende i de nordiske Lande i det 18. Aarhundrede, betød som Udtryk for den daværende Befolknings typiske, eller rettere gennemsnitlige, Livsforløb. Vi vil med andre Ord benytte Dødelighedserfaringerne til at beregne Dødelighedens Modstykke: Levedygtigheden.

Et vigtigt Fingerpeg i saa Henseende giver den Dødelighedstavle, som *Per Wargentin* beregnede for hele det daværende svenske Rige (undtagen Pomern, Rügen og Wismar) for Aarrækken 1755—63, og offentliggjorde i Kungl. Vetenskaps-Academiens handlingar for 1766. Hvis man omregner Wargentins Angivelse af, hvor mange Levende i hver femaarig Aldersklasse, der svarede til 1 Dødsfald i Aldersklassen, til en Overlevelsestavle med 5aarige Intervaller, finder man de i omstaaende Tabels to første Kolonner anførte Resultater.

For det egentlige Sverige (uden Finland) staar imidlertid et langt rigere Materiale til Raadighed, takket være *Gustav Sundbärgs* myreflittige Arbejde med det svenske Tabelværks Arkivskatte. Sundbärg har for hvert Kalenderaar tilbage til 1751, særskilt for Mænd og Kvinder, beregnet Dødelighedskvotienter for hver af Livets Femaarsgrupper; og ikke nok hermed: de samme Beregninger er udført for hvert Femaar og hvert Tiaar og endelig for hver af de tre 50aarige Perioder 1751—1800, 1801—50 og

Alder	Overlevende af 10 000 samtidig fødte			
	Sverige og Finland 1755—63		Sverige 1751—1800	
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder
0 Aar	10 000	10 000	10 000	10 000
1 "	7 706	7 912	7 867	8 068
3 "	6 866	7 068	7 057	7 271
5 "	6 467	6 688	6 668	6 888
10 "	6 039	6 262	6 232	6 467
15 "	5 841	6 072	6 010	6 259
20 "	5 648	5 888	5 800	6 059
25 "	5 394	5 682	5 531	5 840
30 "	5 124	5 437	5 239	5 579
35 "	4 830	5 124	4 933	5 270
40 "	4 532	4 849	4 627	4 979
45 "	4 149	4 479	4 251	4 613
50 "	3 745	4 149	3 845	4 270
55 "	3 274	3 754	3 384	3 869
60 "	2 787	3 313	2 900	3 421
65 "	2 243	2 728	2 321	2 821
70 "	1 674	2 081	1 690	2 129
75 "	1 077	1 352	1 052	1 359
80 "	583	740	536	720
85 "	225	291	198	254
90 "	61	87	49	72
95 "	8	12	7	10
100 "	0	0	0	0

1851—1900¹⁾). Mærkeligt nok er Sundbärg standset nær ved et Maal, som han selv finder det tiltrækkende at naa frem til. Ved en Sammenligning af den svenske Befolknings Levedygtighed i ældre og nyere Tid anvender han i »Bevölkerungsstatistik Schwedens« den officielle Dødelighedstavle for 1816—40, idet han bemærker, at Wargentins Tavle er uegnet til dette Formaål, fordi den omfatter baade Finland og Sverige²⁾). Det synes, at det havde været mere nærliggende at udnytte de med stor Møje tilvejebragte Serier af Dødelighedskvotienter til Beregning af Overlevelsestavler for Sveriges Befolkning i en eller flere af de foran nævnte Perioder i det 18. Aarhundrede.

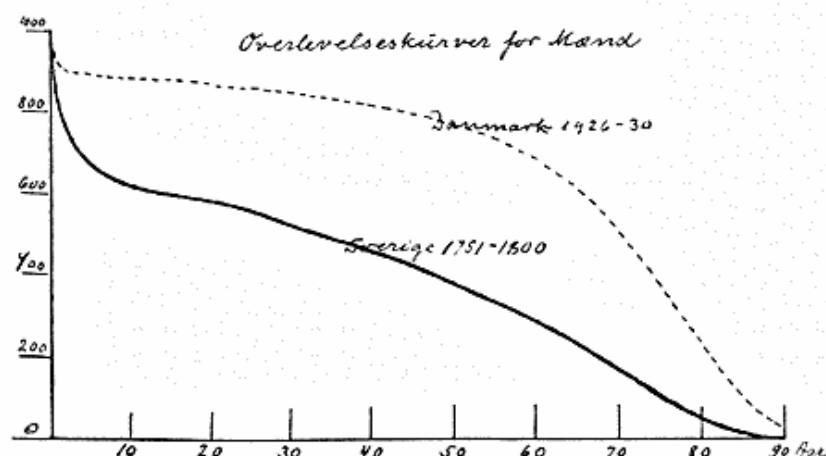
De Sundbärg'ske Dødelighedskvotienter for Perioden 1751—

¹⁾ Statistisk tidskrift 1909, S. 222 ff.

²⁾ Sundbärg a. St. Side 64.

1800 har jeg benyttet til Beregning af Tallene i tredje og fjerde Kolonne i Tabellen Side 42¹⁾.

Der er en paafaldende Overensstemmelse mellem de to Overlevelsestavler. For Sverige og Finland 1755—63 bliver Middellevetiden for 0-aarige 34.2 Aar for Mænd og 36.6 Aar for Kvinder; de tilsvarende Tal for Sverige 1751—1800 er 34.7 og 37.6. Men ikke nok hermed, Fødselskullenes Udtynding forløber saa at sige fuldstændig parallelt; hele Forskellen mellem de to Overlevelsestavler beror i Virkeligheden paa, at den Spædbørnsdødelighed, hvorved Wargentin har regnet, er en Ubetydelighed større end den gennemsnitlige for Sverige i 1751—1800.

Figur 5. Overlevelseskurver for Mænd.

De to Kurver viser, hvorledes 1000 samtidig fødte Mænd efterhaanden udtynes ved Død under Forudsætning af den Dødelighed for de enkelte Aldersklasser, der er konstateret for Sverige 1751—1800 og for Danmark 1926—30.

En Middellevetid af omkring 36 Aar var altsaa hvad der var beskaaret de Børn, der i det 18. Aarhundredes sidste Halvdel saa Dagens Lys i Sverige. I hvilken Grad Levedygtigheden er steget siden dengang, kan maales med Resultaterne af de sidst beregnede Dødelighedstavler, som viser en Middellevetid for Danmark (1926—30) af $61\frac{1}{2}$ Aar, for Sverige (1926—30) af $62\frac{1}{4}$ Aar, for Norge ($1921\frac{1}{22}$ — $1930\frac{1}{31}$) af nærværd $62\frac{1}{2}$ Aar og for Finland (1921—30) af 53 Aar. Den typiske Forskel mellem før og nu med Hensyn til Tempoet for Udtyndingen af et vist Antal samtidig fødte ses af

¹⁾ Beregningerne er udført af Sekretær i Det statistiske Departement Froken I. Alsing med Benyttelse af den i Westergaard og Nybølles »Statistikens Teori« (1927) Side 371—80 angivne Metode.

Figur 5 (S. 43), som gengiver Overlevelsestavlerne for Mænd for Sverige 1751—1800 og for Danmark 1926—30.

Vi har set, at Dødelighedskvotienterne i det 18. Aarhundrede laa nærmere det tredobbelte end det dobbelte af Nutidens, og at Middellevetiden dengang ikke var meget mere end halvt saa stor som nu. Til Gengæld var Livsfornyelsen gennem Fødsler jo i det 18. Aarhundrede, maalt i Forhold til Folkemængden, rundt regnet dobbelt saa stor som i vore Dage. Intet af de nævnte tre Momenter kan undværes ved Karakteriseringen af den demografiske Type, men Karakteriseringen er ikke fuldkommen, hvis man ikke tillige gør sig klart det samlede Resultat af de tre Momenters Samvirken. Et Folks eller en Befolkningsgruppes Livskraft eller »Vitalitet« kan numerisk udtrykkes ved det Antal Aar, der under givne Forudsætninger gennemleves af et Aars Fødselskuld af en vis Folkemængde, f. Eks. 10 000.

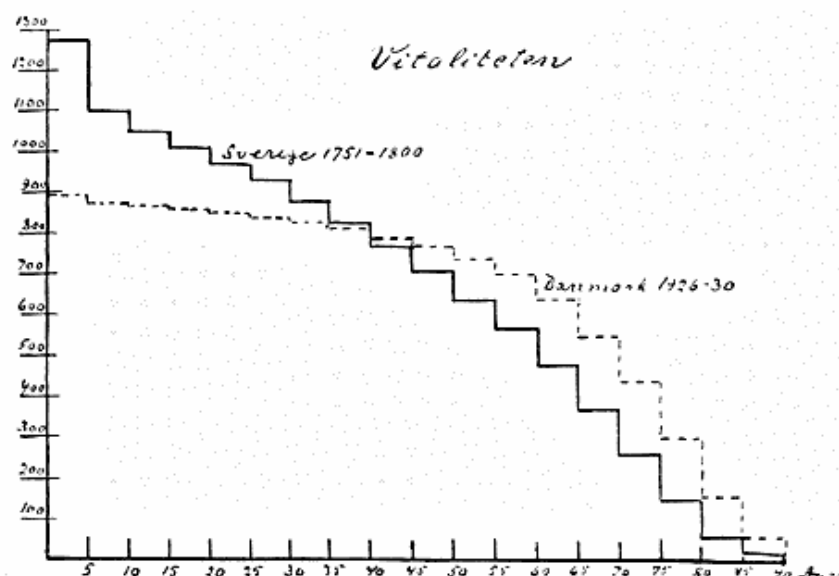
For Sverige i det 18. Aarhundredes sidste Halvdel finder vi et Vitalitetstal af 12 100, d. v. s. at de 336 Børn, der i aarligt Gennemsnit fødtes for hver 10 000 Indbyggere, havde et samlet Antal Leveaar af 12 100.

Til Sammenligning hermed tjener, at Vitalitetstallet for Sverige og Danmark efter Dødelighedstavlerne for 1926—30 er henholdsvis 9100 og 12 000. Den svenske Befolknings Vitalitet er altsaa nu — trods den lavere Dødelighed og paa Grund af den lave Fødselshyppighed — henimod en Femtedel mindre end i det 18. Aarhundrede, medens den danske Befolknings Vitalitet nu er en Ubetydelighed lavere end den svenskes i det 18. Aarhundrede. Vitalitetens Kulmination naaedes i Danmark i første Tiaar af dette Aarhundrede med 15—16 000, i Sverige holdt Tallet sig længe mellem 14 000 og 15 000, i Norge naaede det omkring Aarhundredskiftet nær op imod 16 000.

Vi ser altsaa, at hvad Befolkningerne har vundet i Vitalitet ved Nedgang i Dødeligheden, har de mistet igen ved Tilbagegang i Frugtbarhed; ja mere endnu: Vitaliteten er i Dag mindre end for 150—200 Aar siden.

For Samfundsmekanismen og Folkets økonomiske Liv kan imidlertid en vis Vitalitet, summarisk udtrykt ved et vist Antal gennemlevede Aar, være af højst uens Værdi, alt efter Leveaarenes Fordeling over de forskellige Aldre. I de første Livsaar er vi udelukkende forbrugende, og først ved Indtrædelsen i den voksne Alder begynder vi i væsentligere Grad at bidrage til Dækning af vort Forbrug ved Deltagelse i det produktive Arbejde. Normalt

øges Individets samfundsøkonomiske Værdi derefter Aar for Aar, indtil Arbejdsinvaliditet og Svækkelse af legemlig og aandelig Kraft atter faar Kurven til at falde. I Oldingeaarene vender vi endelig tilbage til udelukkende eller overvejende at være Konsumenter, som kun i ringe Grad kan bidrage til Samfundsproduktionen. Det har derfor Interesse at foretage en Opløsning af Vitalitetstallet, saaledes at de Antal Aar, der gennemleves i de forskellige Aldre, kan betragtes særskilt. Resultatet af en hertil sigtende Beregning er fremstillet i Figur 6, hvor de Arealer, der be-

Figur 6. Vitaliteten efter Aldersklasser.

De Arealer, der begrænses af de trappeformede Linjer, angiver det Antal Leveaar, der vilde gennemleves indenfor hvert af Livets Femaar af et Aars Fødselskuld i en Folkemængde paa 10000 Mennesker. Forudsætning: Fødselshyppighed og Dødelighed som i Sverige 1751—1800 og i Danmark 1926—30.

grænses af de trappeformede Linjer angiver Antallet af gennemlevede Aar indenfor hvert af Livets Femaar.

Det vil ses af Figuren, at de ca. 12000 gennemlevede Aar, hvortil Vitaliteten er maalt saavel for Danmark i Nutiden som for Sverige i det 18. Aarhundrede, fordeler sig ganske forskelligt paa Livets Aldre i de to Tilfælde. Af de gennemlevede Aar faldt paa Ungdomstiden en langt større Del i det 18. Aarhundrede end i Nutidens Danmark; fra 40 Aars Alderen er det modsatte Tilfældet.

Ved en Vurdering af de omtrent lige store summariske Vitalitetstal vil det være rimeligt at gruppere de 18 Femaar, hvori vi har

opløst Vitalitetstallene, paa saadan Maade, at de produktive Aar udskilles. Hvor man i saa Henseende bør lægge Grænselinjerne, kan naturligvis omdisputeres, og Valget maa altid blive noget vilkaarligt. Dobbelt usikkert bliver det, naar Talen er om to Tidspunkter, der ligger saa langt fra hinanden som her, og om to Befolkninger, der levede og arbejdede under meget forskellige Vilkaar baade i Henseende til økonomisk Organisation, sociale og humanitære Foranstaltninger og folkehygiejnisk Udvikling. I grove Træk vil man dog faa et Billede af Forholdet, hvis man for begge Tidspunkter anvender den sædvanligt benyttede Gruppering, hvor Aldersklasserne under 15 og over 65 Aar betragtes som uproduktive, de to Femaarsgrupper 15—20 og 60—65 Aar som »halvproduktive«, og Resten (20—60 Aar) som fuldt produktive. Delt ved disse Grænselinjer faar vi følgende Opdeling af de gennemlevede Aar:

	Sverige 1751—1800	Danmark 1926—30
Uproduktive Aldersklasser:		
0—15 Aar	3400	2700
65 Aar og derover.....	900	1500
	4300	4200
Halvproduktive Aldersklasser:		
15—20 Aar	1000	900
60—65 Aar	500	600
	1500	1500
Fuldt produktive Aldersklasser:		
20—40 Aar	3600	3300
40—60 Aar	2700	3000
	6300	6300
Alle Aldersklasser....	12100	12000

Det vil ses, at trods de store Forskelligheder, som Figur 6 viser, giver Opdelingen i uproduktive, halvproduktive og fuldt produktive Aldersgrupper Resultater, der næsten fuldstændig dækker hinanden.

DØDELIGHEDENS SVINGNINGER

En Sammenholden af Rækkerne af de aarlige Dødelighedspro-miller viser en ikke ringe Ensartethed mellem de fire Lande med Hensyn til Dødelighedens Svingninger fra Aar til Aar. De samme Aarsager — Epidemier, Underernæring i Misvæktsaar o. l. — har aabenbart i stort Omfang været bestemmende for disse Svingninger, om end den Styrke, hvormed de virkede, ofte var ret for-

skellig. Svingningerne gik dog nu og da i modsat Retning, et Udtryk for Tilstedeværelsen af lokalt begrænsede Epidemier o. l. Blandt andet lægger man Mærke til, at de store Farsoter af Typhus og Dysenteri, som hærgede baade Danmark, Norge og især Sverige i Aarene 1772—73, slet ikke synes at have berørt Finland, som tværtimod i de nævnte Aar viser paafaldende lave Dødelighedstal¹⁾.

I flere Tilfælde falder det i Øjnene, at der efter Aar med høj Dødelighed fulgte et enkelt eller et Par Aar, hvor Dødens Høst var særlig lav — en naturlig Følge af, at Døden undertiden tager Forskud og udslukker en Del »mindre gode Liv«, som normalt vilde være faldet de nærmest følgende Aar til Last. Men bortset herfra faar man ikke Indtryk af, at Dødeligheden i den her betragtede Periode var underkastet større typiske Variationer af længere Varighed. Dog laa Dødeligheden i Aarhundredets sidste Decennium i Danmark, Norge og Sverige noget lavere end i den forudgaaende Tid tilbage til 1736.

De af Professor *Heckscher* fremdragne Dødelighedstal for Sverige i Perioden 1721—48 giver Anledning til særlig Omtale. For Aarene 1736—48 har det Materiale, der har staaet til Raadighed, muliggjort Beregning af Dødelighedspromiller saavel for hele det daværende egentlige Sverige som særskilt for det foran omtalte Udsnit (Staden Stockholm og 9 län); Tallene for Helheden og for Udsnittet afviger ikke væsentligt fra hinanden og giver i deres Forløb i det store og hele samme Billede. For Aarene 1721—35 findes ingen Dødelighedstal for hele Landet, og vi skal derfor alene beskæftige os med Tallene for Udsnittet.

Heckscher har ganske Ret, naar han fremhæver, at de fundne Tal for de første 15 Aar af Perioden (1721—35) viser en — efter Tidsforholdene — paafaldende lav Dødelighed med Aars-Maksima omkring 23 Promille og Minima lidt over 18. I Modsætning hertil viser Aarene 1736—48 først i nogle Aar ret høj Dødelighed og

¹⁾ I 1771—72 var der delvis Misvækst i Finland, uden at dette gav sig Udslag i høj Dødelighed. I Betragtning af den Aarsagsforbindelse mellem Høst-udbyttets større eller mindre Rigelighed og Dødeligheden, der i det følgende vil blive paavist for Sveriges (og Danmarks) Vedkommende, maa dette forekomme besynderligt. I denne Forbindelse maa jeg dog maaske — uden at besidde de for en faglig Vurdering nødvendige medicinske Forudsætninger — henlede Opmærksomheden paa nogle Iagttagelser om Barkbrødets diætetiske Værdi, der er refererede af den finske Læge *Robert Ehrström* i Finska läkarsällskapetets handlingar, Bind LXXV, »De nordiska ländernas diet- och kostförling i historisk belysning«.

derefter fra 1744 et Fald, uden at Tallene dog kommer ned paa det lave Niveau i 1721—35. I Kommentaren peges der paa, at Perioden med den lave Dødelighed fulgte umiddelbart efter Afslutningen af den store Krig 1700—21, og at det derfor er rimeligt, at det er den forudgaaende Tids »Udrensning«, der er kommen til Udtryk i smaa Dødstal. Denne ved første Øjekast plausible Forklaring forekommer mig at have to svage Punkter. For det første synes det lidet rimeligt, at Udrensningen (d. v. s. den formodede Overdødelighed i Tiden indtil 1721) kan have nedsat Dødstallene Aar for Aar i hele 15 Aar med næsten uforandret Styrke. Og for det andet er det paafaldende — hvad ogsaa Heckscher bemærker — at Dødeligheden pludselig springer op i 1736, 5 Aar før Krigsudbrudet i 1741.

Ved en nærmere Betragtning af Tallene synes det yderligere vanskeligt at fastholde Hypotesen om, at Under-Dødeligheden i 1721—25 skulde skyldes en forudgaaende »Udrensning«. I den nævnte 15aarige Periode viser Tallene en Gennemsnitsdødelighed af 21.1 Promille mod 29.8 Promille i de nærmest følgende 15 Aar, en Forskel paa over 40 Procent. Men ikke nok hermed. Det maa i denne Sammenhæng være berettiget at bortse fra de Børn, der døde før de opnaaede 1 Aars Alderen (efter Erfaringerne fra den følgende Tid meget lavt anslaaet til en Femtedel af de Levende-fødte). Gør man det, finder man for Befolkningen over 1 Aar i de to 15aarige Perioder en Gennemsnitsdødelighed af henholdsvis 15.5 og 23.2 Promille, altsaa en Forskel paa over 50 Procent.

Det ligger nær at spørge, om Forklaringen ikke er den ganske simple, at Dødstallene for Aarene før 1736 er ufuldstændige. Derfor kunde tale den Omstændighed, at de blev indberettede for alle de 15 Aar paa een Gang (og ikke Aar for Aar, saaledes som Tilfældet var fra og med 1736). Det samme gælder imidlertid Fødselstallene, som ikke synes mistænkelige, og hertil kommer, at de af Heckscher foretagne Undersøgelser vedrørende den mandtals-skrevne Befolknings Forandringer i hin Tid gør det højst sandsynligt, at der i Aarene 1721—35 fandt en meget betydelig Befolkningsstigning Sted¹⁾.

Hvis de paagældende lave Tal genspejler den virkelige Dødelighed i 1721—35, staar vi her overfor et overordentlig interessant demografisk Fænomen, en Befolkning paa op imod $\frac{3}{4}$ Million, som

¹⁾ *Eli F. Heckscher*: En mätare på svenska folkets välståndsutveckling. Den mantalsskrivna befolkningen 1634—1820. (Svensk Historisk Tidskrift 1933, S. 365 ff.).

i 15 Aar i første Halvdel af det 18. Aarhundrede uden store Svingninger fra Aar til Aar opviser en Dødelighed saa lav som den først iagttages langt over Hundrede Aar senere i Tallene for Sverige som Helhed.

FARSOTER

Naar man vil søge nærmere at forklare Dødelighedens Svingninger fra Aar til Aar, har man for Sveriges Vedkommende nogen Hjælp i Dødsaarsags-Statistiken, som rækker helt tilbage til 1749. Hvad der end maatte kunne indvendes baade mod Tilvejebringelsesmaaden (Indberetninger fra Præsterne) og mod den benyttede lidet systematiske Nomenklatur, er der dog ingen Tvivl om, at der her findes et ganske enestaaende Materiale, som vilde være af stor Værdi til Belysning af Dødelighedsforholdene i ældre Tid, hvis det blev underkastet en mere indgaaende Bearbejdelse, end der hidtil er blevet det til Del¹⁾. Af de offentliggjorte Uddrag af Arkivmaterialet kan vi for vort Formaal drage Nytte af den af *Fr. Th. Berg* udarbejdede Tabel 47 i første Afdeling af Tabelkommissionens Beretning for Aarene 1851—55, hvor der for hvert Aar efter 1749 er anført Antallet af Dødsfald af to Grupper af epidemiske Sygdomme, som spillede en væsentlig Rolle i det 18. Aarhundrede. De to Grupper er følgende:

1) Smitt-Kopper. Herunder er i den indtil 1773 gældende Nomenklatur medregnet Mæslinger, saaledes at Gruppen indtil det nævnte Aar omfatter alle Dødsfald af eksantematiske Febre.

2) Typhus og Typhoidfeber. Under denne Gruppe er til og med 1773 regnet Nomenklaturens Benævnelser: »Hetsig sjukdom och bränsjuka« og »Fläckfeber och smittosam sjuka«, fra og med 1774: »Hetsig feber och bränsjuka« og »Röt- och fläckfeber«. Da Nomenklaturerne havde særlige Rubrikker for de sædvanlige Lokalinflammationer, maa det antages, at saadanne ikke i større Omfang kan have belastet Feber-Rubrikkerne²⁾.

Selv om nu disse to Dødsaarsagsgrupper ikke er saa nøje afgrænsede som ønskeligt, giver Tallene dog en ganske god Orientering med Hensyn til de vigtigste Farsoters Udbredelse, og den talmæssige Rolle de spillede som Dødsaarsager.

I hele Perioden fra 1749 til 1800 var der ikke noget Aar, hvor de to Sygdomsgrupper (her og i det følgende kort benævnt Kopper og Typhus) krævede mindre end 5—6000 Dødsfald; det største

¹⁾ En Bearbejdelse af enkelte af Nomenklaturens Rubrikker er foretaget af *Gustav Sundbärg* i hans Afhandling »Dödligheten af lungtuberkulos i Sverige åren 1751—1830«. (Statistisk tidskrift 1905, S. 163 ff.).

²⁾ *Fr. Th. Berg*, l. c. S. 63.

Antal var i 1772, da disse Sygdomme bortrev over 32 000 Mennesker. Alt i alt krævede Kopper og Typhus i de 52 Aar 610 000 Menneskeliv eller ca. 21 Procent af alle Dødsfald. Men udenfor de to Grupper falder jo en Række andre epidemiske Sygdomme, som sikkert ogsaa har krævet en anselig Tribut. I Tabelkommissionens Beretning af 1761 findes for Sverige og Finland under eet en Fordeling af Dødsfaldene i de 9 Aar 1749—57 efter Dødsarsag. Af 541 000 Dødsfald skyldtes de 80 000 Kopper og 42 000 Typhus, men ved Siden heraf er anført 24 000 Dødsfald af Kighoste, 18 000 af Dysenteri, 9000 af Koldfeber m. fl., for ikke at tale om de utvivlsomt mange Epidemidødsfald, der skjuler sig i Rubrikken »Okiänd barnsiuka«; her er opført 89 000 Dødsfald, og Beretningen peger med Rette paa, at Provincial-Medici vilde gøre større Nytte ved at efterforske disse mystiske Dødsfalds Art end ved at registrere Dødsfald af »gickt, stenpassion och flera af samma slag, som angripa dem, hvilka dels redan giordt sin halfwa eller fulla tjenst till menniskioslägtets nytta, dels giordt, kanskje i hela sin lifstid, mindre än intet gagn«¹⁾. En vis Overensstemmelse mellem Tallene Aar for Aar for Dødsfald af Kopper og »okiänd barnsiuka« kunde tyde paa, at en væsentlig Del af de under sidstnævnte Rubrik registrerede Dødsfald rettelig skulde henføres under Kopper. — Af de yderst sparsomme Oplysninger om epidemiske Dødsfald, der iøvrigt foreligger, skal endnu nævnes, at *Fr. Th. Berg* i en Fortegnelse over Farsoter, som i det egentlige Sverige (uden Finland) krævede over 5000 Dødsfald i et Aar, anfører 3 Dysenteri-Epidemier med tilsammen 37 000 Døde²⁾. Tages alt det anførte i Betragtning, synes det ikke urimeligt at antage, at omkring en Fjerdedel af Dødsfaldene i Sverige i det 18. Aarhundredes sidste Halvdel havde en epidemisk Sygdom som den umiddelbare Aarsag.

I Mangel af tilstrækkeligt Kendskab til Dødeligheden af andre Sygdomme end Kopper og Typhus, maa vi imidlertid her holde os til disse to Grupper. Hvis man Aar for Aar følger Bevægelsen i Tallene dels for samtlige Dødsfald, dels for Dødsfald af andre Aarsager end Kopper og Typhus, finder man vel en vis Overensstemmelse i Talrækkernes Stigen og Falden, hvilket tyder paa, at de stærke Svingninger i Dødeligheden ogsaa havde andre Aarsager end den større eller mindre Udbredelse af de altid tilstedeværende Koppe- og Typhus-Epidemier. En nærmere Undersøgelse

¹⁾ *Aug. Hjelt*, l. c. S. 129 og 121—22.

²⁾ Några grunddrag af Sveriges befolkningsstatistik för åren 1748—1875. (Bihang till Sveriges officiella statistik. A. Ny följd. XVIII).

viser imidlertid, at Virkningerne af disse »andre Aarsager« i stort Omfang udlignes undtagen i de Aar, hvor Koppe- og Typhusdødsfaldene var særlig talrige. For at illustrere dette har jeg for hvert Aar beregnet Dødelighedskvotienter særlig for Koppe- og Typhusdødsfald og for andre Dødsfald og derefter grupperet disse Forholdstal efter Epidemiernes relative Omfang. Paa Grundlag heraf fremkommer følgende Gennemsnitstal:

Dødelighed af Koppe og Typhus	Antal Aar	Pr. 1000 Indbyggere:		
		gennemsnitligt af Koppe og Typhus	aaarl. af andre Dødsårsager	Antal Dødsfald af alle Årsager
Indtil 3 p. m.....	4	2.6	21.5	24.1
3—4 —	12	3.5	20.8	24.3
4—5 —	7	4.7	21.5	26.2
5—6 —	12	5.3	21.8	27.1
6—7 —	4	6.3	21.5	27.8
7—8 —	6	7.5	21.6	29.1
8—9 —	3	8.7	23.7	32.4
9 p. m. og derover	4	11.3	25.4	36.7

Disse og de foran anførte Tal illustrerer, om end paa ufuldkommen Maade, den Rolle de mest betydende Farsoter spillede som Dødsårsag i det 18. Aarhundrede, idet det dog selvfølgelig maa erindres, at man ingenlunde kan gaa ud fra, at Dødeligheden vilde have været en Fjerdedel lavere, hvis der ingen Epidemier havde været; de smitsomme Sygdomme bortrev antagelig fortrinsvis svage Individuer, som ellers vilde have fundet en tidlig Død af anden Sygdom.

De Tal, der er os overleverede, giver et Bidrag til Forklaring af de stærke Svingninger i Dødeligheden i det 18. Aarhundrede, og de støtter den gængse Opfattelse af Grunden til dette Fænomen. I Befolkningslærens Litteratur forklares Folkemængdens ringe Tilvækst i ældre Tid jo næsten klichémæssigt saaledes, at naar der i nogle Aar var opsamlet et Fødselsoverskud, blev dette helt eller delvis bortrevet af Koppe, Pest og andre hærgende Epidemier. Dette er, set i sin Almindelighed, utvivlsomt rigtigt. Men de Oplysninger, der foreligger for Sverige i det 18. Aarhundrede, tyder dog paa, at hvis man standsede ved denne Forklaring, vilde man kun være naaet til den halve Sandhed, og næppe nok det. For at faa i hvert Fald et Glimt af den fulde Sandhed, skal vi i det følgende forsøge saa at sige at gaa bag om Epidemi-Statistiken og undersøge Bevægelserne i Dødeligheden ud fra det Kendskab, vi har til den svenske Befolknings skiftende Levevilkaar.

HØSTUDBYTTE — FØDSLER OG DØDSFALD

Det er foran omtalt, at de foreliggende Oplysninger utvetydigt peger i Retning af Sammenhæng mellem Fødselshyppigheden og Ernæringsmulighederne, saaledes som disse for den langt overvejende Del af Sveriges Befolkning bestemtes ved Høstudbyttets større eller mindre Rigelighed. Idet vi nu genoptager dette Emne i Forbindelse med Dødelighedsstatistiken, vil vi til nærmere Præcisering benytte en Tal-Serie, som vistnok har langt større Værdi, end man i Almindelighed har tillagt den.

Sverige ejer — vel nok som det eneste Land i Verden — en primitiv »Høststatistik«, der kan følges Aar for Aar i ubrudt Række helt tilbage til 1683. Meget summarisk er denne Høststatistik ganske vist, idet Resultatet alene udtrykkes i et enkelt af Tallene fra 0 til 9, fremgaaet som Gennemsnit af skønsmæssige Vurderinger for de enkelte län (for Tiden før 1749 udtrykt ved en simpel Karakterisering, jfr. i det følgende). En Sammenstilling af disse Høstbedømmelser og de demografiske Hoveddata er foretaget af *Helstenius* i det foran (Side 39) citerede Arbejde, men uden talmæssig Præcisering. *Gustav Sundbärg* henviser til Høstbedømmelserne, men uden egentlig at benytte dem¹⁾. *Eli Heckscher* udtaler med Henblik paa Bevægelserne i Fødselsoverskuddet, at »växlingarna från år till år äro ofta mindre lätta att förklara, delvis på grund af otillräklig kännedom om skördeförhållanden och sjukdomshistoria«. Det er dog Heckschers Opfattelse, at Bevægelserne i Fødselsoverskuddet »i det stora hela skola komma att visa sig som goda exponenter på skördevariationerna«²⁾. Vi skal i det følgende prøve paa at finde talmæssigt Udtryk for den Grad, hvori dette maatte være Tilfældet.

Den Karakterskala, der er anvendt ved Høstbedømmelserne, er følgende³⁾:

0 = missväxt.	5 = under medelmåttig.
1 = nära allmän missväxt.	6 = medelmåttig.
2 = klen.	7 = öfver medelmåttig.
3 = knapp.	8 = god.
4 = svag.	9 = ymnig.

Om de Resultater, man er naaet til ved Bedømmelserne, siger *Helstenius*³⁾ med Rette, at de næppe kan have mere end en relativ

¹⁾ Beväckeringsstatistik Schwedens, S. 32.

²⁾ Festskriftet til Harald Westergaard, S. 133.

³⁾ *Helstenius*, l. c. S. 78 ff.

Gyldighed, bl. a. fordi Gennemsnitstallene for hele Landet i hvert Fald i ældre Tid synes at være beregnede uden at der er givet de forskellige Landsdele passende Vægt i Forhold til deres Betydning for Helheden. Denne Fejl ved Beregningen forringer dog ikke Tallenes Anvendelighed, hvis man alene fæster sig ved de mere udprægede Afvigelser fra, hvad der efter Tidsforholdene kan anses for det normale Høstudfald.

Helstenius gør endvidere opmærksom paa det sandsynlige i, at de store Svingninger i Høstens Udfald, som Tallene fra det 18. Aarhundrede giver Indtryk af, i det mindste i nogen Grad beror paa Tidens Udtryksmaade. Han mener, at der sandsynligvis under Betegnelsen »ymnig« rummes Aar, som efter senere Tiders Sprogbrug vilde falde under Betegnelsen »god« eller »öfver medelmåttig«, og at nogle af de Aar, der fremtræder med Karakteren »nära allmän missväxt«, snarere er at henføre til Kategorierne »svag«, »klen« eller »knapp« Høst. Af de anførte Grunde sammendrager *Helstenius* de oprindelige 10 Numre i Karakterskalaen til 7. En yderligere Sammen dragging er sket i Anmærkningerne til Tabel 1 i *Fr. Th. Bergs* foran nævnte »Grunddrag af Sveriges Befolkningsstatistik«, hvor Betydningen af de 10 Karakterbetegnelser forklares saaledes: 0 = almän missväxt och hungersnöd, 1—4 = mer eller mindre fælslagen och otillräcklig, 5—7 = omkr. medelmåttig, 8—9 = god och ymnig.

For nu at faa et saa bredt Grundlag som muligt for en Vurdering af Høstbedømmelsernes Anvendelighed i Relation til Svingningerne i Fødselshyppighed og Dødelighed har jeg foretaget omstaaende Fordeling af Bedømmelserne i de 165 Aar fra 1735 til 1899 (se øverst Side 54).

De tre Talrækker genspejler baade Ændringerne i de skiftende Tiders Udtryksmaade og de foregaaende reelle Forandringer i Høstaarenes Variation. I det 18. Aarhundrede beroede Høstens Udfald i saa overvejende Grad paa klimatiske og andre Naturforhold, at Forskellen mellem helt gode og helt daarlige Høstaar var meget betydelig; de Aar, da Udbyttet afveg fra det normale, koncentrerede sig derfor stærkt om Karakterskalaens højeste og laveste Værdier, selv om dette maaske har faaet et noget for stærkt Udtryk i de anvendte Talbetegnelser. Men efterhaanden som de landbrugstekniske Fremskridt gav Jorden øget Modstandskraft overfor Naturens Luner, finder der en Spredning Sted; Frost eller Tørke kan nok forringe Høstudbyttet betydeligt, men sjældnere virke totalt ødelæggende paa Afgrøderne; Mellemværdierne mel-

Høstbedømmelse	Antal Aar i Perioderne		
	1735—99	1800—49	1850—99
0	4	»	»
1	11	1	»
1.5.....	4	1	»
2	2	3	»
2.5.....	»	2	»
3	3	2	»
3.5.....	»	3	»
4	»	4	»
4.5.....	»	4	1
5	»	3	7
5.5.....	»	»	4
6	24	10	14
6.5.....	»	»	8
7	»	7	9
7.5.....	»	»	6
8	5	9	1
8.5.....	»	»	»
9	12	1	»
	65	50	50

lem Misvækst og Middelhøst kommer derfor mere i Anvendelse ved Bedømmelsen; ogsaa ved Karakteriseringen af de gode Høstaar bliver man mere reserveret, maaske fordi Forestillingen om, hvad der rettelig skal forstaas ved det helt gode, ændres i opadgaaende Retning. Denne Udvikling fortsættes i 2den Halvdel af det 19. Aarhundrede, da den stærkt øgede Kultivering af Jorden og Valget af mere modstandsdygtige Sædsorter m. v. faar Misvækstaarene til helt at forsvinde, samtidig med at mere rationelle Fremgangsmaader ved Bedømmelsen af Høstudfaldet medfører en stærkere Differentiering af Udbytteaar, der ligger over Normalen; Spillerummet mellem hvad Tiden forstaar ved god og mindre god Høst indsnævres. Det talmæssige Udtryk for alle disse Ændringer er, at den oprindelige vidt spændende Række med 3 Maksima er blevet afløst af en stærkt sammentrængt Række med koncentrisk Fordeling omkring Tallet 6, der betegner Middelhøst.

Hvis man sammenholder Fødselshyppigheds- og Dødeligheds-promillerne for hvert Aar i Perioderne 1736—1800 og 1801—50 med de Tal, der betegner Høstudfaldet Aaret forud, finder man følgende Gennemsnitstal:

	Fødsels- hyppighed	Dødelighed	Fødsels- overskud
1736—1800:			
Under Middelhøst (24 Aar)....	32.3	30.7	1.6
Middelhøst (24 Aar).....	33.9	26.7	7.2
Over Middelhøst (17 Aar).....	34.7	26.4	8.3

1801—1850:	Fødsels- hyppighed	Dødelighed	Fødsels- overskud
Under Middelhøst (24 Aar)....	31.5	24.6	6.9
Middelhøst (10 Aar).....	31.9	24.0	7.9
Over Middelhøst (17 Aar).....	33.5	23.8	9.7

Tallene viser samme Tendens for de to Perioder, kun — som det kunde ventes — langt mindre udpræget for den sidste end for den første. For Tiden efter 1850 vilde en tilsvarende Undersøgelse være uden Mening, da man her kommer ind i en, baade demografisk og økonomisk set, ny Tidsalder, hvor den almindelige Nedgang i Fødselshyppighed og Dødelighed gør Materialet uensartet, og hvor baade Ændringer i Samfundets økonomiske Organisation og den landbrugstekniske Udvikling bevirker, at det enkelte Aars Høstudfald ikke i samme Grad som i ældre Tid bliver bestemmende for de øjeblikkelige Levevilkaar.

Hvad nu Perioden 1736—1800 angaar, tyder Tallene jo i høj Grad paa, at der i hin Tid var en stærk Afhængighed mellem Ernæringsmulighederne og de vigtigste demografiske Foreteelser. Men naturligvis bør man ikke fæste sig alt for stærkt ved selve Tallene som Maal for denne Afhængighed. Iagttagelsesperioden (65 Aar) er jo saa forholdsvis kort, at det ikke er udelukket, at Tilfældigheder kan have paavirket det talmæssige Resultat. I saa Henseende ligger det nær at fæste Opmærksomheden ved, at Perioden rummer de to udprægede Hunger- og Farsotsaar 1772 og 1773. Nogen væsentlig Indflydelse paa Resultatet vilde det dog ikke øve, om man ganske bortsaa fra disse to Aar; Fødsels- og Dødeligheds-kvotienterne for de øvrige Aar efter daarlig Høst vilde da være henholdsvis 32.7 og 29.4, og Fødselsoverskuddet vilde i Aarene efter god og middelhøst være 2—3 Gange saa stort som i Aarene efter daarlig Høst, selv bortset fra 1772 og 1773.

Den Tendens, der har fundet Udtryk i de foran anførte Gennemsnitstal, vil man i det store og hele finde bekræftet ved Betragtning af de foreliggende Data Aar for Aar. Ogsaa i Tilfælde, hvor Tallene for enkelte Aar ved første Øjekast synes at bryde den almindelige Regel, vil man ofte ved nærmere Undersøgelse erkende, at der ikke er nogen egentlig Uoverensstemmelse, eller at der er særlige Omstændigheder, der forklarer en Afvigelse fra Reglen. Naar saaledes Dødeligheden i Aaret 1776, som fulgte efter et slet Høstaar, var meget lav, ligesom Tilfældet var de to foregaaende Aar, kan dette ret naturligt forklares som en Virkning af den store Udrensning i 1772—73, da Dødeligheden steg til to Tredje-

dele over det normale. Omvendt finder vi i en Periode med gode og middelgode Høstaar høj Dødelighed i 1789 og 1790; Tanken ledes her hen paa, om det ikke er Krigstilstanden 1788—90, der har bevirket, at Typhus-Dødsfaldene, trods relativt gunstige Ernæringsvilkaar, steg saa voldsomt som til over 14000 i 1789 og over 11000 i 1790.

I det hele taget maa det erindres, at selv om de ved Høstudfaldet bestemte øjeblikkelige Levevilkaar utvivlsomt var en meget betydende Regulator af Dødeligheden, vilde det være urimeligt at vente, at Dødstallene slavisk og undtagelsesfrit skulde følge Høstvariationerne. For store Dele af Landet maa bl. a. Udbyttet af Fiskeriet have øvet Indflydelse paa Ernæringsmulighederne, ligesom de klimatiske Forhold maa have indvirket umiddelbart paa Befolkningens almindelige Sundhedstilstand. Vort mangelfulde Kendskab til disse og andre lignende Forhold hindrer os i at isolere Høstudfaldet fra det Kompleks af Aarsager, der i alle Enkeltheder skulde forklare Dødelighedens Svingninger fra Aar til Aar.

For Aarene efter 1750 kan Undersøgelsen af Sammenhængen mellem Høstudfald og Dødelighed føres et Skridt videre. Med Benyttelse af de af *Sundbärg* beregnede Dødelighedspromiller for de enkelte Aldersklasser i hvert enkelt Aar¹⁾ faar man følgende Gennemsnit for Dødelighedspromillerne i Aaret efter Høstudfald, der laa under, lig med eller over Middelhøst:

Alder	Under Middelhøst (16 Aar)	Middelhøst (20 Aar)	Over Middelhøst (14 Aar)
0— 1 Aar ²⁾	215	201	197
1— 3 —	61	50	49
3— 5 —	33	26	25
5—10 —	16	12	12
10—15 —	8	6	6
15—20 —	8	6	6
20—25 —	10	8	8
25—30 —	11	9	9
30—35 —	13	11	11
35—40 —	14	11	12
40—45 —	18	15	15
45—50 —	20	16	17
50—55 —	27	21	20
55—60 —	32	25	26

¹⁾ Statistisk tidskrift, 1909, S. 222 ff.

²⁾ For Aldersgruppen 0—1 Aar angiver Tallene Antallet af Dødsfald blandt Børn under 1 Aar pr. 1000 levendefødte Børn.

Alder	Under Middelhøst (16 Aar)	Middelhøst (20 Aar)	Over Middelhøst (14 Aar)
60—65 Aar	48	37	39
65—70 —	68	55	57
70—75 —	103	85	89
75—80 —	142	122	127
over 80 —	252	210	217

Resultatet af denne Undersøgelse kan sammenfattes saaledes. Variationerne i Høstudfald paavirkede baade Fødselshyppigheden og Dødeligheden, især saaledes at en slet Høst efterfulgtes af Aar med forholdsvis faa Fødsler og mange Dødsfald, medens Høst-udbytte over det normale kun i mindre Grad efterfulgtes af større Fødselstal og mindre Dødelighed. De slette Høstaars Virkning var langt stærkere for Dødelighedens end for Fødselshyppighedens Vedkommende. Over-Dødeligheden i Aar efter daarlig Høst ramte alle Aldersklasser, men ikke i samme Grad; mindst var Over-Dødeligheden for spæde Børn under 1 Aar, knap 10 pCt.; derefter steg den til henimod 40 pCt. for Aldersklasserne mellem 5 og 15 Aar, for atter at synke til omkring 20 pCt. i største Delen af den voksne Alder, og noget derunder i Oldingeaarene over 75.

ERNÆRINGSVILKAARENE DEN PRIMÆRE AARSAG, FARSOTERNE DEN SEKUNDÆRE

Det er rimeligt at antage, at Farsoterne havde en betydelig Andel i Over-Dødeligheden efter Aar med utilstrækkeligt Høst-udbytte. Et Fingerpeg om, i hvilken Grad dette var Tilfældet, giver de foran omtalte Tal vedrørende Dødsfald af Kopper og Typhus. Hvis man for hvert af de 52 Aar beregner, hvor mange pr. 1000 Indbyggere der døde af hver af de to Sygdomme, og fordeler Aarene efter de saaledes udregnede Forholdstal, kan man opstille følgende Fordeling af Aarene:

Dødelighed	Kopper		Typhus	
	Under Middelhøst	Middelhøst eller derover	Under Middelhøst	Middelhøst eller derover
Indtil 2.0 p. m.	5	15	2	14
2—4 —	7	13	13	18
4—6 —	5	5	1	1
over 6 —	1	1	2	1
	18	34	18	34

Det vil ses, at der baade efter daarlig og tilfredsstillende Høst forekom saavel mere som mindre omfattende Epidemier, men Tendensen i Tallene gaar dog — især med Hensyn til Typhus — i Retning af, at Farsotdødeligheden var forholdsvis størst i Aar efter daarlig Høst. Styrken af denne Tendens maales summarisk ved nedenstaaende Tal:

	Gennemsnitlig Dødelighed (p. m.) af	Under Middelhøst	Middelhøst eller derover
Kopper		3.1	2.6
Typhus		3.1	2.5
Andre Dødsårsager.....		23.6	20.9

Disse Tal viser, at Koppe- og Typhus-Epidemier krævede en særlig stor Tribut i Aar efter ringe Høstudbytte, men de viser tillige, at ogsaa andre Dødsårsager var medvirkende til at fremkalde Over-Dødeligheden. Det er rimeligt at antage, at Sygdomme, der har Tilknytning til Ernæringsforholdene — foruden Typhus — havde deres Andel i denne Over-Dødelighed; saaledes kan det nævnes, at de foran omtalte tre Dysenteri-Epidemier med over 5000 Dødsfald i et Aar alle faldt i Aar efter daarlig Høst.

De foranstaaende Undersøgelser vedrørende Sammenhængen mellem de demografiske Forhold paa den ene Side og Høstudfaldet og Epidemier af Kopper og Typhus paa den anden Side bygger delvis paa saa spinkelt og usikkert Grundlag, at Resultaternes talmæssige Værdi i flere Tilfælde kan være tvivlsom nok. Derimod synes de Indvendinger, der kan rejses mod Materialets Art, ikke at udelukke Berettigelsen af visse almindelige Slutninger, hvis Rigtighed bekræftes af Tallenes indre Sammenhæng. Disse Slutninger kan maaske formuleres saaledes:

Den svenske Befolkning befandt sig i det 18. Aarhundrede til Stadighed i Nærheden af Mættelsespunktet; Befolkningspresset var saa at sige altid latent til Stede. Den gængse Forestilling om Farsoternes Rolle som den brutale Regulator, der holdt Folkeformeringen i Afskærmelse, er ikke urigtig. Men det var ikke saadan, at Epidemierne opstod naar og fordi Befolkningspresset var for stort; der var altid Epidemier, bl. a. Kopper og Typhus, men særlig voldsomme blev de i deres Virkninger, naar det paa Grund af fejlslagen Høst var knapt med Føde til Folk og Fæ. Det synes saaledes godtgjort, at den primære Årsag til Dødelighedens stærke Svingninger laa i Ernæringsvilkårene, idet slet og utilstrækkelig Føde bevirkede, at Farsoter fandt et let Bytte i svagelige og underernærede Individuer i alle Aldre, mest blandt Børn

med Undtagelse af de spæde, hvem Ernæringen ved Diegivning muligvis gjorde mindre modtagelige for Smitte og den nedbrydende Virkning af utilstrækkelig Ernæring. Endvidere synes Tallene at vise, at selv om Epidemierne var det væsentligste Instrument, hvormed Døden udtyndede Befolkningen i magre Aar, var de dog ikke det eneste; i den mangelfulde Ernæring fandt overhovedet dødbringende Sygdomme gunstig Jordbund, selv om Dødsårsags-Nomenklaturens Rubrik for egentlig Sultedød kun viser smaa Tal. Ogsaa Fødselshyppigheden var ret følsom overfor Formindskelse af Levnedsmidlernes Mængde, fremkaldt ved ringe Udbytte af Landbrugsproduktionen, hvilket yderligere bidrog til at nedsætte Befolkningstilvæksten i Aar, der fulgte efter daarlig Høst. Den slette Høsts Virkninger paa de demografiske Foreteelser var imidlertid kortvarige. Naar Lader og Forraadskamre atter kunde fyldes efter Tidens beskedne Krav, steg Fødslerne Tal, om ikke stærkt, saa dog mærkbart; samtidig blev Døden mindre graadig, dels paa Grund af øget Modstandskraft i Befolkningen, dels fordi der var taget Forskud ved Udrensning af mange »mindre gode Liv«.

KORNPRISERNE — FØDSLER OG DØDSFALD

Det blev foran paavist, at Hyppigheden af nye Ægteskaber, af Fødsler og af Dødsfald til en vis Grad varierede i samme Takt i de nordiske Lande, saaledes at der er Grund til at formode, at Svingningerne fra Aar til Aar i det store og hele skyldtes Årsager, der samtidig gjorde sig gældende i de enkelte Lande. Vi har derefter for Sveriges Vedkommende set, hvilken Rolle Variationerne i Høstudbyttet spillede i saa Henseende. En tilsvarende Undersøgelse kan ikke foretages for de øvrige Lande, da de spredte Oplysninger, der her foreligger om Høstudfaldet Aar efter Aar, ikke i tilstrækkelig Grad egner sig til Præcisering af Høstaarets Karakter. Imidlertid har jeg for Danmarks Vedkommende søgt at naa frem ad indirekte Vej ved at benytte Priserne paa Brødkorn som Maal for Høstudbyttets større eller mindre Rigelighed.

Paa Grundlag af Kapitelstaksterne for Rug i de enkelte Landsdele¹⁾ har jeg for hvert af Aarene 1724—1799 beregnet Lands-

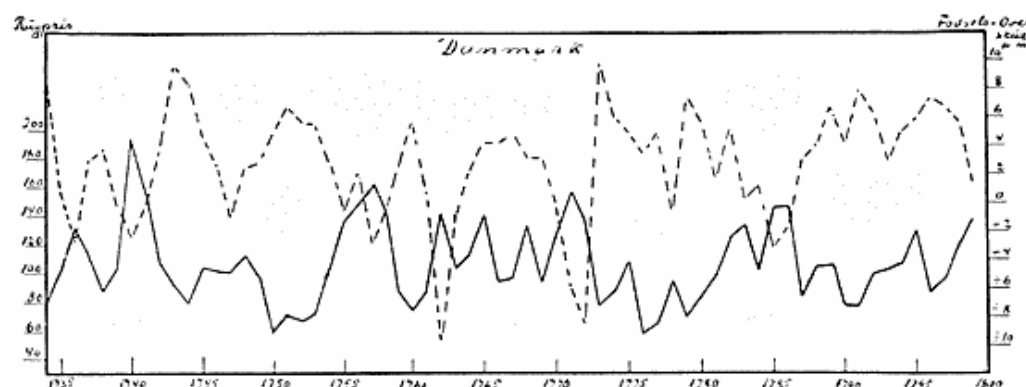
¹⁾ Statistiske Meddelelser, 4. R., 15. Bd., 1. Hæfte.

gennemsnit, idet hvert af de 13 Kapitelstakst-Omraader har faaet Vægt i Forhold til deres Folkemængde ved Folketællingen 1769. Herved er der fremkommet en Række Tal, som med store Variationer fra Aar til Aar viser en meget betydelig Stigning i Prisen paa Brødkorn, i Nutids Mønt og Nutids Maal fra ca. $5\frac{1}{2}$ Kr. pr. Td. i Tiaaret 1731—40 til ca. $9\frac{1}{2}$ Kr. i Tiaaret 1791—1800. Denne Stigning, hvortil der kan konstateres tilsvarende Prisstigninger for de øvrige Kornsorter og for Smør og Flæsk, er — saa vidt det kan skønnes — noget stærkere end hvad der vilde svare til Pengenes synkende Værdi i den paagældende Periode. Priserne paa Landbrugsprodukter steg altsaa stærkere end det almindelige Prisniveau, et Forhold som ofte er blevet fremhævet som noget, der begunstigede de Fremskridt i Landbruget, der kan spores længe før den egentlige Reformperiode. Dette er maaske rigtigt; men hvis man spørger, om disse Fremskridt satte Frugt i en Forøgelse af Landets Evne til at ernære en stigende Befolkning, synes Svaret at maatte blive benægtende; Befolkningstilvæksten i Danmark var i hele Perioden 1735—1800 svag, langt svagere end i de øvrige nordiske Lande, idet baade Fødselshyppigheden var lavere og Dødeligheden højere hos os end hos Frændefolkene. Paa Baggrund af dette Faktum har det dobbelt Interesse at faa Rede paa, hvorledes Fødselstal og Dødelighed fra Aar til Aar forholdt sig til den samtidige Bevægelse i Kornpriserne.

De beregnede Gennemsnitspriser for Rug for hele Landet under eet har jeg ikke kunnet benytte umiddelbart paa Grund af de før nævnte Forandringer i Pengeværdien. For i nogen Grad at neutralisere Indflydelsen af Prisniveauets Stigning, som ikke lader sig konstatere i Enkeltheder, har jeg erstattet selve Rugprisen for hvert enkelt Aar med Forholdet mellem denne Pris og Gennemsnitsprisen for de nærmest forudgaaende 10 Aar. Af de 66 Aar 1734—99 har jeg derefter dannet 3 Grupper: 20 Aar, hvor Rugprisen laa mere end en Femtedel over Tiaarsgennemsnittet, 33 Aar, hvor den laa mellem en Femtedel over og en Femtedel under Tiaarsgennemsnittet, og 13 Aar, hvor Prisen var mere end en Femtedel under Tiaarsgennemsnittet. For disse tre Grupper finder vi følgende Gennemsnitstal for Fødselshyppighed, Dødelighed og Fødselsoverskud i det nærmest følgende Aar:

	Fødselshyppighed	Dødelighed	Fødselsoverskud
Høj Rugpris (20 Aar).....	29.9	30.5	÷ 0.6
Middel-Rugpris (33 Aar)....	31.1	27.8	3.3
Lav Rugpris (13 Aar).....	31.8	25.4	6.4

Tallene stemmer i deres Tendens godt overens med de foran anførte Tal for Fødselshyppighed og Dødelighed i Sverige i Aar efter daarlig, middelgod og god Høst. Hvis man i Enkelthederne undersøger Bevægelserne i Fødsels- og Dødstal paa den ene Side og i Rugens Pris paa den anden Side, vil man med faa Undtagelser finde bekræftet, at høj Dødelighed og lav Fødselshyppighed fulgte efter Aar med dyrt Brødkorn, og omvendt. Den samlede Virkning, som Brødkornets øjeblikkelige Variationer øvede paa Folkeformeringen, er illustreret i Figur 7, som paa slaaende Maade

Figur 7. Rugpris og Fødselsoverskud i Danmark 1734 (35)–1799 (1800).

Den fuldt optrukne Linje refererer sig til hvert Aars Kapitaltakst for Rug i Procent af Gennemsnitstaksten for de nærmest forudgaaende 10 Aar (i Skalaen til Venstre = 100). Den stiplede Linje angiver hvert Aars Fødselsoverskud i Promille af Folketallet (Skalaen til Højre). Den sidste Kurve er forskudt et Aars Spatium, saaledes at Figuren viser Forholdet mellem Rugpris i et Aar og Fødselsoverskud Aaret efter.

viser, hvorledes Fødselsoverskudet holdt sig lavt — ja undertiden forvandlede til Underskud — naar det var dyrt at leve, og omvendt steg i de relativt billige Aar.

Bortset fra den almindelige opadgaaende »trend«, der beherskede Kornpriserne, især i den sidste Del af den her behandlede Periode, maa det paa Forhaand antages, at Svingningerne i Rugprisen i alt væsentligt genspejler Høstudbyttets større eller mindre Rigelighed i de enkelte Aar. En Bekræftelse heraf finder man ved paa forskellig Maade at kombinere Enkelthederne i Undersøgelserne for Danmark og Sverige. Dersom man saaledes fordeler de 65 Aar 1735–99 dels efter Rugens Pris i Danmark, dels efter Høstaarets Karakter i Sverige, finder man, med Benyttelse af de foran anførte Gruppodelinger, følgende:

		Danmark		
		Høj Rugpris	Middel Rugpris	Lav Rugpris
Sverige	Under Middelhøst	12	12	»
	Middelhøst	6	13	5
	Over Middelhøst	2	8	7

Tallene peger utvetydigt i Retning af, at Kornpriserne i Danmark var høje, naar Høsten i Sverige var utilfredsstillende, og omvendt, og da Høstens Udfald i de to Nabolande i væsentlig Grad bestemtes ved de samme klimatiske og andre Naturforhold, bekræftes vor Forhaands-Formodning om, at det overvejende var Høstudfaldet der bevirkede Kornprisernes Stigning og Fald fra Aar til Aar.

De Midler, der har staaet til vor Raadighed, til Konstatering af Ernæringsmulighedernes Indflydelse paa Folkeformeringens Styrke (de svenske Høstkarakterer og de danske Kapitelstakster) kunde synes saa fattige og usikre, at der ikke paa Forhaand turde ventes synderligt i Retning af et positivt Resultat af Undersøgelsen. Saa meget mere tilfredsstillende er det at konstatere, at man praktisk talt kommer til samme Resultat, hvad enten man for begge Lande benytter den ene eller den anden Række af Oplysninger som Basis. Dette fremgaar af nedenstaaende Sammenstilling:

Aar med	Gennemsnitligt aarligt Fødselsoverskud	
	i Danmark	i Sverige
høj Rugpris i Danmark (20 Aar).....	÷ 0.6	1.4
middel Rugpris i Danmark (33 Aar)....	3.3	5.8
lav Rugpris i Danmark (13 Aar).....	6.4	10.7
under Middelhøst i Sverige (24 Aar)....	0.2	1.6
Middelhøst i Sverige (24 Aar).....	2.7	7.2
over Middelhøst i Sverige (17 Aar)....	4.7	8.3

Den foran refererede Undersøgelse angaaende Sammenhængen mellem Rugpriserne og Fødselsoverskuddet i Danmark har jeg søgt at supplere for Sveriges Vedkommende ved Hjælp af de af *Karl Amark* foretagne Beregninger vedrørende Bevægelserne i Prisniveauet efter 1732¹⁾. Den her anførte Indeks-Serie for vegetabiliske Landbrugsprodukter er bygget paa de officielle Priser (»markegångstaxor») for Hvede, Rug, Byg og Havre i en Del af Sveriges län. Efter Reduktion af hvert Aars Indekstal efter Vekselkursen har jeg beregnet en Talrække, der angiver Forholdet mellem hvert Aars reducerede Indekstal og Gennemsnittet af de tilsvarende Tal for de nærmest forudgaaende 10 Aar. Paa tilsvarende Maade som for Danmarks Vedkommende har jeg derefter delt de 56 Aar 1744—99 i Aar med høj, middel og lav Kornpris, idet Grænserne for høj og lav Pris er sat ved 10 pCt. over og

¹⁾ *Karl Amark*: En svensk prishistorisk studie. (Ekonomisk tidskrift 1921).

under Tiaarsgennemsnittet. For de tre Grupper fandtes følgende Gennemsnitstal for Fødselshyppighed, Dødelighed og Fødselsoverskud i det nærmest følgende Aar:

	Fødselshyppighed	Dødelighed	Fødselsoverskud
Høj Kornpris (18 Aar).....	33.1	29.3	3.8
Middel Kornpris (27 Aar).....	33.6	26.7	6.9
Lav Kornpris (11 Aar).....	35.3	25.5	9.8

Resultaterne af disse Undersøgelser for Danmark og Sverige taler da det samme Sprog. De kan næppe fortolkes anderledes end som Vidnesbyrd om Tilstedeværelsen af et latent Befolkningsspres. Og dette er vel ikke til at undres over, naar man erinder, at Jorden i hin Tid næppe gav mere i normalt Høstudbytte end 5 Gange Udsæden. Selv om et Foldudbytte af denne Størrelse var tilstrækkeligt til Befolkningens Underhold, er det forstaaeligt, at der blev for lidt baade til Folk og Fæ, naar Høsten slog fejl i større eller mindre Grad, og naar dog en Kornmængde svarende til en Femtedel af normal Høst skulde forbeholdes til Saasæd.

For halvandet Hundrede Aar siden skrev *Laplace*: »Les variations qu'éprouve la population, comparées aux événements qui les précèdent, sont la plus juste mesure de l'influence des causes physiques et morales sur le bonheur ou sur la malheur de l'espèce humaine«. Rigtigere kunde det ikke være sagt, om Laplace havde haft Adgang til at granske det Talmateriale, der er benyttet i denne Studie, og som for største Delen allerede dengang forelaa i ubearbejdet Tilstand.